

Ključni uzroci
jačanja etnonacionalizma
u Crnoj Gori:

KontraEvolucija u 9 slika

Autor/ke:

Dragan Koprivica / Milena Gvozdenović / Milica Kovačević

Ključni uzroci
jačanja etnonacionalizma
u Crnoj Gori:

KontraEvolucija u 9 slika

Autor/ke:

Dragan Koprivica / Milena Gvozdrenović / Milica Kovačević

Uvod	5
I Stalna polarizacija društva: Referendumi i nakon Referenduma	8
II Uticaj globalnih kretanja: Kad veliki igraju, a mali se zaigraju	11
III Region u kome ekstremizam ne miruje: Povratak idejama devedesetih	13
IV Reforme koje ne daju rezultate: Stagniranje na putu ka EU, selektivna pravda i nepoštena raspodjela dobara	14
V Društvo u mreži dezinformacija i propagande: Pretvaranje „lajkova” u politički legitimitet	17
VI Nadmoć vjerskih zajednica i dogmi: Desekularizacija društva	19
VII Istorijski revizionizam na djelu: Kad su fašistički pomagači simboli državnosti, a zločinci sveci	21
VIII Nemoćna, neaktivna i nezainteresovana država: Bez barijera ekstremizmu	25
IX Politika bez sadržaja: Etnonacionalizam kao sredstvo za rješavanje problema građana	29
X Izabrati teži ali ispravniji put: Kako do otpornijeg društva	36
Aneks: Kratak pregled zakonodavnog okvira	39

Kroz svakodnevni rad na polju suprotstavljanja radikalizaciji i nasilnom ekstremizmu, Centar za demokratsku tranziciju (CDT) je, u prethodnih pet godina, objavio nekoliko studija, istraživanja javnog mišljenja, predloga praktične politike i realizovao više projekata koji su nam nedvosmisleno ukazali na jačanje ekstremizma i etnonacionalizma u Crnoj Gori.

Za naš rad, koji u svojoj suštini ima poštovanje vrijednosti i principa građanske države i društva, bilo nam je važno kvalitetno razumjeti razloge zbog kojih je Crna Gora od perspektivne države i lidera demokratskih procesa u regionu, za samo desetak godina, postala utočište svake vrste ekstremizma, retrogradnih ideja i stavova.

Bilo nam je važno razumjeti kako je jedno društvo, za kratko vrijeme doživjelo regresiju po ključnim parametrima koji nam govore o demokratskom prosperitetu i načinu razmišljanja jedne zajednice.

Razumjeti obrasce političkog ponašanja koji su doveli do toga da je etnonacionalizam sa jednim predznakom uspio probuditi druge etnonacionalizme, bio je ključni izazov u izradi ove studije.

Shvatiti i agrumentovati neaktivnu i pogrešnu politiku državnih organa u ovoj oblasti, ali i predočiti greške političkih partija značilo je i početi aktivnosti za njihovo ispravljanje.

Predočiti javnosti koliko je neispravan koncept borbe protiv etnonacionalizma je ključna pretpostavka za sprečavanje pogubnih posljedica ove pojave.

Pokazati da je raspirivanje etnonacionalizma kod nas, pored domaćih, imalo podršku regionalnih i globalnih aktera predstavljalo je našu profesionalnu i građansku dužnost.

Osvijetliti ulogu vjerskih zajednica u ovom procesu, za nas predstavlja poštovanje principa sekularne države, koji su temeljne pretpostavke slobode vjeroispovijesti.

Razumjeti kako smo od početne referendumske ideje stvaranja države građana i građanki došli do dominacije „nacionalnog koncepta” za nas je značilo stvoriti osnovu da se borimo za svoja uvjerenja i poštovanje Ustava sopstvene države.

Kroz kompleksan istraživački postupak, trudili smo se da damo naše viđenje ovih izrazito negativnih procesa u društvu. Takođe, trudili smo se da damo i ključne smjernice za buđenje institucija, civilnog društva, medija i pojedinaca koji su se našli u „spirali ćutanja” o ovim temama. Nadamo se da smo u tome, makar djelimično, uspjeli. Ostajemo otvoreni za dobronamjernu i konstruktivnu debatu o našim zaključcima.

I Stalna polarizacija društva: Referendumi i nakon Referenduma

Nakon referenduma 2006. godine i obnove nezavisnosti stvoreni su predušlovi za dinamičan razvoj građanskog i multikulturnog društva u Crnoj Gori. Po podacima sa popisa stanovništva iz 2011. godine, u Crnoj Gori živi 620.029 stanovnika, od čega 44,98% Crnogoraca, 28,73% Srba, 8,65% Bošnjaka, 4,97% Albanaca, 3,31% Muslimana i 0,97% Hrvata.¹

Ustav donešen kao konsenzus vlasti i dijela opozicije 2007. godine, predstavlja moderan krovni pravni akt koji u centar stavlja građanke i građane, a narode, izuzev afirmativne akcije za manjine, pominje samo u preambuli. U njemu nema preciznog određenja koje su manjinske, a koje većinske etničke grupe.²

Od 2006. počinje period razvoja demokratije i ekonomije, a država izražava jasnu orijentaciju ka evropskim i evroatlantskim integracijama. Već 2008. godine, Crna Gora podnosi aplikaciju za članstvo u Evropskoj uniji (EU), 2009. dobija Akcioni plan za članstvo u NATO, a u decembru 2010. godine i status kandidata za članstvo u EU. Pregovori sa EU su otvoreni 2012, a od tada do danas su otvorena sva poglavlja, a privremeno zatvorena tri. Krajem 2015. godine, država dobija poziv za pristupanje NATO-u, a 2017. postaje njegova punopravna članica.

U ovom periodu Crna Gora bilježi ekonomski rast, rast prosječne plate i drugih ekonomskih indikatora. Bruto domaći proizvod (BDP) je porastao sa 2,16 milijardi eura u 2006. na 4,95 u 2019. godini, ili sa 3.528 na 7.959 eura po glavi stanovnika.³ Prosječna plata rasla je sa 282 na 515 eura.⁴ Paralelno sa ovim, značajno je rastao i javni dug sa 701 miliona u 2006. na 3.789 milijardi u 2019, godini ili sa 32,3% na 79,4% BDP-a u septembru 2020 godine.⁵ Prema prognozama stručnjaka javni dug će u 2021. godini premašiti 100% BDP-a.⁶

Nakon stižavanja referendumskih tenzija, nastupa period političke stabilnosti, razvoja u kome je Crna Gora, gotovo nepodijeljeno, bila percipirana kao multietničko društvo sa velikim potencijalom za ekonomski i demokratski razvoj. Međutim, uoči izbora 2012. godine počeo je period turbulencija koji će, gotovo bez prekida, trajati do danas. Nakon parlamentarnih izbora 2020. godine, prvi put nakon 30 godina, politička opcija u kojoj značajnu ili dominantu ulogu ima Milo Đukanović i njegova Demokratska partija socijalista

(DPS), nije u mogućnosti da sa koalicionim partnerima formira Vladu.

Nakon početnih uspjeha, proces pristupanja EU nije išao dinamikom koju je očekivala većina javnosti, i građani su, sve učestalije, dobijali izgovore a sve manje konkretne rezultate.

U toku ovog perioda Đukanovićeva vlast je sve češće bila opterećena aferama kroz čije su objavljivanje dokumentovane zloupotreba državnih resursa u izbornoj kampanji, nelegalno finansiranje njegove partije, umiješanost vrha vladajuće partije u višemilionske korupcionaške afere i povezanost sa tajkunskim malverzacijama.⁷

Iako je u toku posljednjih 15 godina Crna Gora imala jaku podršku zapadnih demokratskih zemalja, iako je bila lider u EU integracijama i po mišljenju značajnog dijela javnosti primjer građanskog i multietničkog društva, ona je baštinila i bliske političke, a naročito ekonomske odnose sa Rusijom.

Đukanovićev raskid partnerstva sa Rusijom poklapa se sa vremenom podizanja političkih tenzija u Crnoj Gori.⁸ Tenzije na liniji Moskva – Podgorica kulminiraju u toku izborne kampanje 2016. godine. Ove izbore su obilježile optužbe sa domaćih i inostranih adresa da opozicioni proruski Demokratski front (DF) dobija novac za kampanju iz Rusije⁹, da bi se na sami dan izbora desila hapšenja pod sumnjom za pokušaj terorizma.

Nakon završenog sudskog postupka nekoliko ruskih, srpskih i crnogorskih državljana je prvostepeno osuđeno na zatvorske kazne. Među osuđenima su se našli lideri i članovi DF-a.* Ovaj proces je značajno podijelio crnogorsku javnost na one koji vjeruju i one koji ne vjeruju da se pokušaj terorizma zaista desio. Proces i presuda su uticali da značajan dio opozicionih partija, parcijalno ili potpuno bojkotuju Skupštinu pod izgovorom da je objava hapšenja na dan izbora bila simulacija smišljena da smanji odziv opozicionih birača i presudno uticala da DPS ostvari pobjedu na parlamentarnim izborima 2016. godine.

Predstavnici manjinskih naroda su, nakon represije koju su doživjeli početkom devedesetih godina, involvirani u politički život i dali su svoj doprinos razvoju multietničke demokratije. Nakon otklona od Slobodana Miloševića, Đukanović se oslanjao na podršku manjinskih naroda koje je, na različite načine uključivao u vlast. Tokom vremena, Đukanović se sve više oslanjao na nacionalne partije manjina u odnosu na njihove građanske predstavnike. Ove partije i ostali koalicioni partneri Đukanovića su u Vladi Duška Markovića, formiranoj nakon izbora 2016. godine, dobile neuobičajeno veliko i neproporcionalno učešće u vlasti.¹⁰

Ova pobjeda na parlamentarnim izborima i razjedinjenost opozicije Đukanoviću je omogućila da bez veće neizvjesnosti pobijedi na predsjedničkim izborima 2018. godine.¹¹

7 — Ana Milačić, Ljubica Milićević, „Ove afere su obilježile vladavinu DPS-a u posljednjih 30 godina“, *Vijesti online*, 08.02.2019. Dostupno na: <https://www.vijesti.me/tv/113748/ove-afere-su-obiljezile-vladavinu-dps-a-u-posljednjih-30-godina>. Pristupljeno: 17.11.2020.

8 — Marija Mirjačić, Milica Kovačević, „Rusi i dalje moćni u Crnoj Gori“, *Vijesti online*, 18.02.2018. Dostupno na: <https://www.vijesti.me/vijesti/ekonomija/43141/rusi-i-dalje-mocni-u-crnoj-gori>. Pristupljeno: 17.11.2020.

9 — Press release „Treasury Targets Russian Operatives over Election Interference, World Anti-Doping Agency Hacking, and Other Malign Activities“, *U.S. Department of the Treasury*, 19.12.2018. Dostupno na: <https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm577>. Pristupljeno: 18.11.2020.

* — Apelacioni sud Crne Gore ukinuo je prvostepenu presudu nakon završetka ovog istraživanja, 05.02.2021, i predmet vratio prvostepenom sudu na ponovno suđenje. Više detalja dostupno na <https://sudovi.me/ascg/sadrzaj/77Yq>.

10 — Sastav 41. Vlade Crne Gore - <https://www.gov.me/vijesti/167241/Izabrana-41-Vlada-Crne-Gore.html>. Pristupljeno: 14.12.2020.

11 — Predrag Tomović, „Đukanović i sa manje glasova dominantan“, *Radio Slobodna Evropa*, 17.04.2018. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-milo-djukanovic-izbori-predsjednik-opozicija/29172770.html>. Pristupljeno: 18.11.2020.

1 — Uprava za statistiku - MONSTAT, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Crnoj Gori 2011. godine. Dostupno na: [http://monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopstenje/saopstenje\(1\).pdf](http://monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopstenje/saopstenje(1).pdf). Pristupljeno: 17.11.2020.

2 — Ustav Crne Gore, „Sl. list CG“, br. 1/2007 i 38/2013 - Amandmani I-XVI.

3 — Podaci Uprave za statistiku (MONSTAT).

4 — Isto.

5 — Ministarstvo finansija, Izvještaj o državnom dugu na dan 30.09.2020. Dostupno na: <https://mif.gov.me/rubrike/drzavni-dug/235624/Izvjestaj-o-drzavnom-dugu-na-dan-30-09-2020-godine.html>. Pristupljeno: 18.12.2020.

6 — Goran Kapor, „Korona povećala javni dug i skresala investicije“, *Vijesti online*, 27.12.2020. Dostupno na: <https://www.vijesti.me/vijesti/ekonomija/498545/korona-povecala-javni-dug-i-skresala-investicije>. Pristupljeno: 18.01.2021.

12 — N1 Beograd, Vojislav Stevanović, „N1 u Crnoj Gori: Šta su bile glavne teme u kampanji, kakve su prognoze”, N1, 28.08.2020. Dostupno na: <http://rs.n1info.com/Region/a634289/N1-u-Crnoj-Gori-Sta-su-bile-glavne-teme-u-kampanji-kakve-su-prognoze.html>. Pristupljeno: 18.11.2010.

13 — Biljana Matijašević, Vijesti online, „Đukanović priznao poraz: Pobjednik uvijek ima razloga da slavi, ali treba imati civilizovan odnos”, *Vijesti online*, 01.09.2020. Dostupno na: <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/465489/djukanovic-priznao-poraz-pobjednik-uvijek-ima-razloga-da-slavi-ali-treba-imati-civilizovan-odnos>. Pristupljeno: 18.11.2020.

14 — Centar za demokratiju i ljudska prava (CEDEM), Političko javno mnjenje Crne Gore, avgust 2020. Dostupno na: <https://www.cedem.me/publikacije/istrazivanja/politicko-javno-mnjenje/send/29-politicko-javno-mnjenje/1975-politicko-javno-mnjenje-avgust-2020>. Pristupljeno: 02.12.2020.

15 — Podaci iz istraživanja javnog mnjenja koje je agencija De Facto Consultancy sprovela za potrebe CDT-a u periodu od 16. septembra do 18. oktobra 2020. Više informacija dostupno na: <https://www.cdtmn.org/2020/11/03/dvije-trecine-gradana-zeli-gradansku-crmu-goru/>. Pristupljeno: 14.12.2020.

Imajući sve manje odgovora na izostanak reformi i nagomilane probleme u društvu, Đukanovićeve koalicije, bez značajnije javne rasprave, usvaja Zakon o slobodi vjeroispovijesti kojem se žestoko protivila Srpska pravoslavna crkva (SPC). Iako se, ranije, ova vjerska zajednica protivila članstvu u NATO-u i priznanju Kosova, iako je, većinom, bila prosrpski i etnonacionalistički nastrojena, iako nije bila imuna od direktnog miješanja u politiku, Đukanovićeve relacije sa SPC su se kretale od bliske saradnje do veoma tenzičnih odnosa.

Nakon usvajanja ovog zakona SPC, zajedno sa opozicijom, pokreće masovne višemjesečne proteste i otvoreno se involvira u politički život. U predizbornoj kampanji SPC je igrala ključnu ulogu u povezivanju opozicije, direktno saopštavala građanima za koga treba da glasaju i učestvovala u terenskom dijelu kampanje.¹² Nakon izbora 2020. godine, po prvi put nakon referenduma, imali smo situaciju da je poražena strana priznala poraz na izborima.¹³

Suprotno očekivanjima, polarizacija društva po pitanju odnosa prema obnovi državnosti Crne Gore, se vremenom nije smanjivala, već se, naprotiv, pojačavala.

Istraživanja javnog mišljenja pokazuju stabilan trend pada onih koji smatraju da Crna Gora ide pravim putem. Na primjer, u 2020, ovaj procenat građana iznosio je 26,3%, što je značajno manje u odnosu na 2010. godinu kada je to smatralo njih 46,4%.¹⁴ Istraživanje iz 2020. godine pokazuje da skoro četvrtina građana smatra da bi Crna Gora trebalo da se vrati na „zlatno doba svoje prošlosti”, od čega skoro polovina navodi da je to doba samoupravnog socijalizma, odnosno vladavine Josipa Broza Tita.¹⁵

Referendumsku polarizaciju pojačalo je pitanje članstva u NATO, odnosa prema vjerskim zajednicama, pitanje priznanja Kosova, odnosa prema Srbiji, razvoja građanske države, i odnosa prema Đukanovićevoj vlasti. Tokom čitavog procesa, gotovo svi važni akteri su se trudili da svoje političke agende sprovedu potpirujući etnonacionalističke strasti građana.

Iako je Crna Gora, često s pravom, bila označena kao primjer građanske i multietničke države, kako je vrijeme prolazilo, zvanična i alternativne politike su išle u pravcu podrške etnonacionalizmima čime je ona sve manje ličila na državu građana, a sve više na državu naroda.

II Uticaj globalnih kretanja: Kad veliki igraju, a mali se zaigraju

Nakon aneksije Krima od strane Rusije 2014. godine tenzije među velikim spoljnopoličkim akterima postaju vidljivije i jasnije. Agresivan nastup Rusije u međunarodnim odnosima, optužbe za nedozvoljen uticaj na predsjedničke izbore u SAD, stav predsjednika Trampa prema Kini i EU, doveli su do toga da se odnosi među globalnim akterima sve češće opisuju kao „novi hladni rat”.

Rusija se nije protivila nezavisnosti Crne Gore 2006. godine, već je tih godina sa njom razvijala intenzivne ekonomske i političke odnose. Ipak, prateći EU politike i praveći konkretan korak ka učlanjenju u NATO, Crna Gora se, početkom 2014. godine, pridružuje sankcijama koje je EU uvela Rusiji. Tome je prethodilo odbijanje crnogorske Vlade da Rusiji ustupi Luku Bar za koju je, prema nezvaničnim informacijama, ponuđeno oko dvije milijarde eura.¹⁶ Ovim se Crna Gora našla na „prvoj liniji vatre” novog hladnog rata između međunarodnih aktera.

Ove odluke su značile diskontinuitet u prethodnim odnosima Rusije i Crne Gore. U periodu prije i nakon referenduma uspostavljeno je, možemo reći, političko a naročito ekonomsko strateško partnerstvo: Rusija je, u prethodnih 15 godina postala jedan od vodećih investitora u Crnoj Gori. Takođe, jedna od najvećih i najznačajnijih investicija - prodaja Kombinata aluminijuma (KAP) realizovana je sa kompanijom u vlasništvu ruskog tajkuna Olega Deripaske. Politički konsultant Pol Manafort je kazao da ga je Deripaska 2006. godine angažovao za potrebe crnogorske vlasti.¹⁷ Ruski udio u crnogorskoj ekonomiji 2006. godine je iznosio čak 29,4% ukupnih prihoda države u 2006. godini.¹⁸

Odluku da Crna Gora bude članica NATO saveza, ruska Vlada je osudila i radila je na tome da spriječi njeno sprovođenje kroz nekoliko različitih instrumenata. Nijesu bile rijetke gotovo prijeteće poruke koje su ruski zvaničnici uputili prema Crnoj Gori.¹⁹ Opomene su stigle ne samo od oficijelne Rusije već i od Ruske pravoslavne crkve (RPC).²⁰ Nije izostala ni podrška političkim grupacijama u Crnoj Gori koje su se protivile članstvu u NATO alijansi. Tokom 2015. godine u Crnoj Gori su organizovani veliki anti-NATO protesti, a u tom periodu organizatori protesta, predstavnici političke grupacije DF, su bili česti gosti zvaničnog Kremļa.²¹

16 — Srđan Janković, „Ni govora o ruskoj vojnoj bazi u Crnoj Gori”, *Radio Slobodna Evropa*, 29.01.2015. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/ni-govora-o-ruskoj-vojnoj-bazi-u-crnoj-gori/26819847.html>. Pristupljeno: 17.11.2020.

17 — M.V., „Deripaska dao deset miliona da se pomogne Milu”, *Dan*, 13.04.2017.

18 — Marija Mirjačić, Milica Kovačević, „Rusi i dalje moćni u Crnoj Gori”, *Vijesti online*, 18.02.2018. Dostupno na: <https://www.vijesti.me/vijesti/ekonomija/43141/rusi-i-dalje-mocni-u-crnoj-gori>. Pristupljeno: 17.11.2020.

19 — Beta, „Moskva: Poziv Crnoj Gori u NATO prijetnja po bezbjednost Rusije”, *Vijesti online*, 29.12.2015. Dostupno na: <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/147758/moskva-poziv-crnoj-gori-u-nato-prijetnja-po-bezbjednost-rusije>. Pristupljeno: 11.12.2020.

20 — Dušica Tomović, „Serbian Church Urges Montenegro NATO Referendum”, *Balkan Insight*, 05.01.2016. Dostupno na: <http://www.balkaninsight.com/en/article/serbian-church-urges-montenegro-to-hold-referendum-on-nato-01-04-2016>. Pristupljeno: 11.12.2020.

21 — N1 Srbija, „Protesti u Podgorici: NATO je satanska organizacija”, N1, 12.12.2015. Dostupno na: <http://ba.n1info.com/Regija/a73461/Anti-NATO-protesti-u-Podgorici.html>. Pristupljeno: 19.11.2020.

Tenzije kulminiraju u toku predizborne kampanje 2016. godine. Crna Gora je optužila ruske nacionaliste bliske obavještajnim službama da su pokušali da uz pomoć DF-a izvedu terorističke akte. Dva ruska državljanina su prvostepeno osuđena u ovom procesu. Predstavnici DF-a tvrdili su da su optužbe protiv njih politički motivisane, a da je čitav proces iskonstruisan.

Dio njihovih funkcionera i članova su optuženi i da su učestvovali u šemi pranja novca neposredno prije izbora 2016. godine.²²

Pored Rusije i drugi, ne baš demokratski akteri, bili su rado viđeni ekonomski partneri Crne Gore. Tako npr. Kina postaje partner u najvećem projektu izgradnje autoputa. Nakon netransparentnih pregovora kineska kompanija koja je na crnoj listi Svjetske banke dobila je posao izgradnje puta koji je značajno povećao javni dug države²³, a da su pri tom njegovi benefiti za društvo u najmanju ruku upitni. Velike i važne investicije realizovane su u saradnji i sa Turskom, Azerbejdžanom, Ujedinjenim Arapskim Emiratima, Srbijom...²⁴ Ovi su ekonomski poduhvati, nužno sa sobom donijeli i političke uticaje, različitih pravaca i intenziteta.

Agresivan politički nastup Rusije, jasna potreba da Crnu Goru kazni zbog konkretnih koraka ka NATO-u, ali i pogrešna politika Crne Gore u ostvarivanju ekonomskih partnerstava sa zemljama sumnjivog, moguće korozivnog, kapitala otvorila je prostor za značajne političke uticaje, za šta je raspirivanje etnonacionalizama bio najsigurniji i najefikasniji put.

Tokom čitavog perioda bili su vidljivi politički, NVO, medijski i finansijski ruski punktovi u Crnoj Gori. Sistematskom akcijom na liniji Rusija - Srbija – njihove ekspoziture u Crnoj Gori, često involvirajući aktiviste koje su se borili protiv nepravdi i loše Đukanovićeve vladavine, te anti-NATO, ekološke i pacifističke aktiviste, u kombinaciji sa širenjem narativa „ugroženosti prava srpskog naroda”, obavljale su kontinuirane aktivnosti osnaživanja etnonacionalizma u zemlji.

U Crnoj Gori i dalje postoji polarizacija između zagovarača i protivnika učlanjenja u NATO, jer je po istraživanjima javnog mišljenja, i prije i nakon učlanjenja, približan broj jednih i drugih.²⁵ Kratkoročno, učlanjenjem u NATO Crna Gora je ostvarila veliki korak naprijed, možda i jedini pravi uspjeh u posljednjih nekoliko godina. Dugoročno, ostala je polarizacija koje predstavlja jedan od instrumenata za stalnu mobilizaciju etnonacionalističkih snaga za neke druge političke ciljeve.

Osim toga, etnonacionalistička anti-NATO kampanja je bila dobar okidač za značajnu pojavu crnogorskog, bošnjačkog, albanskog i drugih nacionalizama. Ovo je crnogorskom društvu nanijelo dvostruku štetu: s jedne strane, stvorena je infrastruktura koja će koristeći različite povode i prilike, usmjeravati političke tokove ka nekim, njoj bliskim idejama. S druge strane, ona je bila važan argument Đukanoviću za plašenje građanski orijentisanih birača, što mu je omogućilo da održava vlast kroz predstavljanje svoje političke

22 — Marija Mirjačić, Milica Kovačević, „Rusi i dalje moćni u Crnoj Gori”, *Vijesti online*, 18.02.2018. Dostupno na: <https://www.vijesti.me/vijesti/ekonomija/43141/rusi-i-dalje-mocni-u-crnoj-gori>. Pristupljeno: 17.11.2020.

23 — Milena Gvozdenović et al., *Foreign Authoritarian Influence in the Western Balkans*, Political Capital, September 2020.

24 — Marija Mirjačić, Milica Kovačević, „Rusi i dalje moćni u Crnoj Gori”, *Vijesti online*, 18.02.2018. Dostupno na: <https://www.vijesti.me/vijesti/ekonomija/43141/rusi-i-dalje-mocni-u-crnoj-gori>. Pristupljeno: 17.11.2020.

25 — Centar za demokratiju i ljudska prava (CEDEM), *Političko javno mnjenje Crne Gore*, avgust 2020. Dostupno na: <https://www.cedem.me/publikacije/istrazivanja/politicko-javno-mnjenje/send/29-politicko-javno-mnjenje/1975-politicko-javno-mnjenje-avgust-2020>. Pristupljeno: 02.12.2020.

strukture kao zaštitnice države, i utiče na snaženje crnogorskog nacionalizma.

Svoju aktivnu ulogu u ovim procesima igrala je i RPC. Bez obzira da li je povod bio NATO, Zakon o slobodi vjeroispovijesti ili nešto treće, ona je svesrdno podržavala etnonacionalističke snage u Crnoj Gori.²⁶ Koristeći narativ jedinstva i potrebe sabiranja pravoslavnog svijeta, njene su aktivnost, takođe, bile jedan od važnih preduslova za rast etnonacionalizma kod nas.²⁷

26 — Srbija Danas/Agencije, „Ruska crkva: Zakon će DESTABILIZOVATI situaciju u Crnoj Gori”, *Srbija Danas*, 27.12.2019. Dostupno na: <https://www.srbijadanas.com/vesti/svet/ruska-crkva-zakon-ce-destabilizovati-situaciju-u-crnoj-gori-2019-12-27>. Pristupljeno: 19.11.2020.

27 — „Ruski patrijarh moli za jedinstvo Srpske Crkve”, *Radio-televizija Vojvodine*, 05.02.2009. Dostupno na: http://www.rtv.rs/sk/drustvo/ruski-patrijarh-moli-za-jedinstvo-srpske-crkve_108461.html. Pristupljeno: 19.11.2020.

III Region u kome ekstremizam ne miruje: Povratak idejama devedesetih

Jedan od najvećih dometa crnogorske politike, u posljednjih 20 godina, jesu ostvareni kvalitetni odnosi sa zemljama regiona. Izvinjenja Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini su doprinijela da odnosi krenu uzlaznom putanjom i ove dvije države su bile spremne da pređu preko svega lošeg što su im država i građani Crne Gore uradili u toku ratova devedesetih. Korektni odnosi prema manjinama i podrška Crne Gore u toku egzodusa Albanaca sa Kosova, a kasnije i priznanje nezavisnosti Kosova, uslovlili su dobre odnose i sa Kosovom i Albanijom.

Nešto drugačiji tok imao je razvoj odnosa sa Srbijom. Opterećenost odnosima i događajima iz dalje i bliže prošlosti, a naročito iz vremena referenduma, odrazila se na tenzične odnose sa administracijama predsjednika Koštunice i Tadića. Vidna promjena dolazi nakon pobjede Tomislava Nikolića na predsjedničkim izborima 2012. godine. Đukanovićev sastanak sa Nikolićem krajem 2011. godine tumačen je kao pokušaj uticaja Crne Gore na ove izbore.²⁸ Nakon preuzimanja vlasti u Srbiji od strane Aleksandra Vučića kreće nova era političkih i ekonomskih odnosa koji su dobijali ocjenu da su „nikad bolji“.²⁹

Uticaj zemalja iz okruženja na političke prilike, prije 2016. godine, u Crnoj Gori uglavnom je bio u granicama prihvatljivosti. Međutim, u toku više izbornih ciklusa, od visokih funkcionera država regiona, mogle su se čuti poruke koje ohrabruju izbor nacionalnih partija bliskih ovim državama. Đukanovićeva vlast je to tolerisala jer su predstavnici manjina i/ili njihove nacionalne partije, dominantno, bile njegovi koalicioni partneri. Ovaj uticaj je bio značajno izražen i u toku popisa stanovništva u 2011. godini kada su sve države okruženja imale otvoren upliv u taj proces.³⁰

Nakon otpočinjanja pregovora Srbije sa EU januara 2014, i otvaranja prvih poglavlja u decembru 2015. godine³¹, nastupa period novog nivoa saradnje između dvije države ali i određenog stepena rivaliteta. Crna Gora gubi status „prve zvijezde“ EU procesa i pažnja EU se značajno pomjera na Srbiju. Takođe, Srbija dobija „povlašćen“ položaj u odnosima za EU, prvenstveno zbog svoje veličine i značaja, a onda kao kompenzaciju za komplikovane odnose sa Kosovom.³²

Paralelno sa ovim otpočinje intenzivnija realizacija strateškog dokumenta koji reguliše odnose Srbije i Srba u regionu, a čiji je cilj da Crnu Goru „stavi u

28 — Pitanja novinara nakon sastanka Đukanović - Nikolić održanog 23. novembra 2011. godine u Podgorici. Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=GjQLH003kY8>. Pristupljeno: 19.11.2020.

29 — FoNet, „Đukanović: Nikad bolji odnosi sa Srbijom“, *Danas*, 09.10.2016. Dostupno na: <https://www.danas.rs/svet/djukanovic-nikad-bolji-odnosi-sa-srbijom/>. Pristupljeno: 20.11.2020.

30 — Dimitrije Jovičić, „Atmosfera uoči popisa u Crnoj Gori kao pred referendum“, *Radio Slobodna Evropa*, 30.03.2011. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/atmosfera-uoči-popisa-ka-pred-referendum-o-nezavisnosti/3541940.html>. Pristupljeno: 14.12.2020.

31 — Ministarstvo državne uprave i lokalne samouprave, Srbija na putu ka EU integraciji. Dostupno na: <http://mduls.gov.rs/reforma-javne-uprave-u-srbiji/na-putu-ka-eu/srbija-na-putu-eu-integracija/?script=lat>. Pristupljeno: 02.12.2020.

32 — Omer Karabeg, „Most: Šta će Vučić tražiti u zamenu za priznanje Kosova?“, *Radio Slobodna Evropa*, 09.08.2020. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/30773082.html>. Pristupljeno: 20.11.2020.

središte svoje spoljne i regionalne politike, da obezbijedi ravnopravnu zastupljenost Srba, omogući dobijanje državljanstva svima koji to žele i da kontinuirano ulaže u političku, ekonomsku i kulturnu emancipaciju...“ Jedan od prioriteta koji se odnosi na Crnu Goru je i „razvoj prosvetne oblasti i Srpske pravoslavne crkve (bogoslavlje, gimnazije, osnovne škole, obdaništa, itd)“.³³ I Strategija odbrane Republike Srbije, tretira uticaj Srbije na zemlje regiona, i proklamuje da se kroz unapređenje položaja Srba „stvaraju uslovi za koheziju i razvoj društva“.³⁴

Ove strategije i njihova realizacija nijesu negativno uticali na odnose Vučića i Đukanovića. Nije zabilježena javna reakcija Crne Gore na strateški cilj omogućavanja državljanstva „svima koji to žele“, iako je on u suprotnosti sa crnogorskim pravnim poretkom. Naprotiv, odnosi bivaju sve bolji iako Vučić stvara jake političke veze sa predstavnicima srpskih etnonacionalističkih partija i udruženja u Crnoj Gori i pomaže ih finansijski.³⁵ Jedan od lidera DF-a, Milan Knežević, je kazao da je Vučić kao premijer ili predsjednik Srbije pomogao sa 11 miliona eura SPC i srpske naučne i kulturne institucije u Crnoj Gori.³⁶

Situacija u odnosima se mijenja sredinom 2018. godine, a problemi eskaliraju pokretanjem procedure za usvajanje Zakona o slobodi vjeroispovijesti, krajem 2019. Tada Crna Gora postaje redovna meta tabloida koje kontrolišu Vučić, i kreće lavina političkih napada iz njegovog najbližeg okruženja.³⁷ Vučić neposredno prije izbora uplaćuje značajnu finansijsku pomoć srpskim udruženjima u Crnoj Gori koja su aktivno učestvovala u izbornoj kampanji, što su mnogi direktno vidjeli kao nelegalno miješanje u izborni proces.³⁸

Nakon izbora, meta napada iz Srbije se mijenja. Za mnoge neočekivano, ključna meta napada Vučićevih tabloida i analitičara postaje Dritan Abazović, čija je partija odlučivala da li će se Đukanovićeva vlast nastaviti i nakon izbora 2020. godine. Još veće iznenađenje predstavljali su povremeni napadi na mandataru za sastav Vlade Zdravka Krivokapića, nosioca liste koju je Vučić podržao prije izbora. Srbiji se očigledno nijesu sviđjele njegove ideje za sastav nove Vlade i izostavljanje Vučićevih političkih prijatelja iz DF-a.

Kao ilustraciju odnosa Srbije i Crne Gore valja napomenuti i ponašanje³⁹ ambasadora Republike Srbije u Crnoj Gori Vladimira Božovića, koji je, kroz zvanične nastupe⁴⁰ i bez zadržke, konstantno, kršio diplomatska pravila⁴¹ prema državi domaćinu⁴², da bi krajem novembra 2020. bio proglašen za personu non grata.⁴³

Kako bilo, Srbija je, kroz realizaciju svojih strateških dokumenata, politički, finansijski i logistički pomogla instaliranje i razvoj etnonacionalističkih centara. Podržani su aktivisti koji ne poštuju državu Crnu Goru i njene simbole.⁴⁴ Pomognute su političke snage koje žele obnoviti nasljeđe vladavine Slobodana Miloševića i vrijednosti devedesetih godina prošlog vijeka.⁴⁵

33 — Strategija očuvanja i jačanja odnosa matične države i dijaspora i matične države i Srba u regionu, „Službeni glasnik RS“, br. 4/2011 i 14/2011.

34 — Strategija odbrane Republike Srbije, „Službeni glasnik RS“, br. 94/2019.

35 — Lela Šćepanović, „Srbi u Crnoj Gori: Manjina, dijaspora ili autohtoni narod?“, *Radio Slobodna Evropa*, 28.08.2018. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbi-crna-gora-narod/29457957.html>. Pristupljeno: 20.11.2020.

36 — Intervju sa jednim od lidera DF-a, Milanom Kneževićem, emisija „Načisto“ od 26.11.2020, TV Vijesti.

37 — „Dačić: Potezi Crne Gore usmjereni protiv srpskog naroda“, *Radio Slobodna Evropa*, 22.12.2019. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/30338795.html>. Pristupljeno: 02.12.2020.

38 — Nenad Zečević, „Srpskoj kući, SNS-u i Matici srpskoj od Vučića skoro šest miliona eura“, *Pobjeda*, 03.10.2020. Dostupno na: <https://www.pobjeda.me/clanak/srpskoj-kući-sns-u-i-matici-srpskoj-od-vucica-skoro-sest-miliona-eura>. Pristupljeno: 20.11.2020.

39 — „Ambasada Srbije: Božoviću u MVP-u kazali da je polaganje vijenca neprihvatljivo“, *Vijesti online*, 11.11.2010. Dostupno na: <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/485291/ambasada-srbije-bozovicu-u-mvp-u-kazali-da-je-polaganje-vijenca-neprihvatljivo-i-istorijski-falsifikat>. Pristupljeno: 02.12.2020.

40 — Redakcija Pobjede, „NKT: Tvrdnje o otvaranju granica sa Srbijom apsolutno neutemeljene“, *Pobjeda*, 16.06.2020. Dostupno na: <https://www.pobjeda.me/clanak/nkt-tvrdnje-o-otvaranju-granica-sa-srbijom-apsolutno-neutemeljene>. Pristupljeno: 02.12.2020.

41 — Gordana Đuračić, „Ambasadoru Srbije protestna nota, Božović odbio da je primi“, *Antena M*, 03.01.2020. Dostupno na: <https://www.antenam.net/politika/144868-ambasadoru-srbije-protestna-nota-bozovic-odbio-da-je-primi>. Pristupljeno: 02.12.2020.

42 — Mila Radulović, „Božović: Ne znam zašto sam pozvan u MVP, u kontaktu sam sa zvaničnim Beogradom“, *Vijesti online*, 11.05.2020. Dostupno na: <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/434531/bozovic-pozvan-u-mvp-zbog-komentara-o-izjastavanju-rtcg>. Pristupljeno: 02.12.2020.

43 — Nakon što je Podgoričku skupštinu iz 1918. godine nazvao „slobodnim izrazom narodne volje za ujedinjenje sa bratskom Srbijom“ od njega je zatraženo da napusti Crnu Goru.

44 — Avaz.ba, „Bečić: Neprisustvovanje DF-a intoniranju himne pokazuje njihov odnos prema tom simbolu“, *Dnevni avaz*, 23.09.2020. Dostupno na: <https://avaz.ba/region/crna-gora/597302/becic-neprisustvovanje-df-a-intoniranju-himne-pokazuje-njihov-odnos-prema-tom-simbolu>. Pristupljeno: 20.11.2020.

45 — „Andrija Mandić: Momir Bulatović zajedno sa Miloševićem i Radovanom Karadžićem bio simbol borbe Srba za njihova prava; Nebojša Medojević: Momir Bulatović bio dobar čovek i pošten političar“, *Nova srpska politička misao*, 01.07.2019. Dostupno na: <http://www.nspm.rs/hronika/andrija-mandic-momir-bulatovic-zajedno-sa-milosevicem-i-radovanom-karadzicem-bio-simbol-borbe-srba-za-njihova-prava-nebojsa-medojevic-momir-bulatovic-bio-dobar-čovjek-i-posten-politkar.html>. Pristupljeno: 20.11.2020.

46 — Srdan Janković, „Crna Gora osudila zločin u Srebrenici“, *Radio Slobodna Evropa*, 10.07.2019. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-srebrenica/1773647.html>. Pristupljeno: 20.11.2020.

47 — „Mandić: Sramna presuda Mladiću dokaz da je Haški tribunal anti-srpska tvorevina“, *Vijesti online*, 22.11.2017. Dostupno na: <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/55002/mandic-sramna-presuda-mladicu-dokaz-da-je-haski-tribunal-anti-srpska-tvorevina>. Pristupljeno: 23.11.2020.

48 — Beta, „Novica Stanić (SNS): Hapšenje Karadžića nije veliko djelo“, *Mondo*, 30.07.2008. Dostupno na: <https://mondo.me/info/Crna-gora/a17106/Novica-Stanic-SNS-Hapsenje-Karadzica-nije-veliko-djelo.html>. Pristupljeno: 23.11.2020.

49 — Samir Kajošević, „Albanci potpisali platformu“ *Vijesti online*, 01.11.2017. Dostupno na: <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/58018/albanci-potpisali-platformu>. Pristupljeno: 02.12.2020.

50 — Samir Kajošević, „Tirana podržala dogovor lidera“, *Vijesti online*, 02.11.2017. Dostupno na: <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/57977/tirana-podrzala-dogovor-lidera>. Pristupljeno: 02.12.2020.

51 — „Edi Rama: Milo, pobijedi za Crnu Goru i za sve nas“, *CdM*, 26.08.2020. Dostupno na: <https://m.cdm.me/politika/edi-rama-milo-pobijedi-za-crnu-goru-i-za-sve-nas/>. Pristupljeno: 02.12.2020.

52 — „Radončić: Propagandni centar iz Sarajeva se grubo umiješao u izbore u Crnoj Gori na strani malignog ruskog uticaja“, *Fokus*, 24.08.2020. Dostupno na: <https://fokuspress.com/u-fokusu/11040-radoncic-propagandni-centar-iz-sarajeva-se-grubo-umijesao-u-izbore-u-crnoj-gorina-strani-malignog-ruskog-uticaja-vidео>. Pristupljeno: 02.12.2020.

53 — Erdin Halimić/Avaz.ba, „Denis Zvidić za „Avaz“: Niko se iz BiH ne smije miješati u unutrašnje poslove Crne Gore!“, *Dnevni avaz*, 26.08.2020. Dostupno na: <https://avaz.ba/vijesti/bih/590694/denis-zvidic-za-avaz-niko-se-iz-bih-ne-smije-mijesati-u-unutrasnje-poslove-crne-gore>. Pristupljeno: 02.12.2020.

54 — „Zvaničnici BiH traže da se zaustave nasilje i zastrašivanje Bošnjaka u Crnoj Gori“, *Radio Slobodna Evropa*, 02.09.2020. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/30817483.html>. Pristupljeno: 02.12.2020.

55 — „Zagreb: Plenković podržao HGI“, *Vijesti online*, 07.10.2016. Dostupno na: <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/111215/zagreb-plenkovic-podrzao-hgi>; „Andrej Plenković podržao HGI“, *Pobjeda*, 26.08.2020. Dostupno na: <https://www.pobjeda.me/clanak/andrej-plenkovic-podrzao-hgi>. Pristupljeno: 02.12.2020.

Podršku zvanične Srbije dobili su negatori genocida u Srebrenici, koji su glasali protiv rezolucije koja taj čin osuđuje.⁴⁶ Ohrabreni su podržavaoci ratnih zločinaca Ratka Mladića⁴⁷ i Radovana Karadžića.⁴⁸

Ovim su etnonacionalizam i ekstremizam dobili direktnu podršku i pokroviteljstvo Republike Srbije.

Nije samo Srbija imala ambiciju miješanja u unutrašnja pitanja Crne Gore. I druge zemlje regiona su na svoj način pokušavale dati svoj „dopinos“ odnosno među susjedima. Ovi uticaji su bili najvidljiviji u toku izbornih ciklusa u Crnoj Gori.

Albanske partije su uoči lokalnih izbora u Tuzima u 2017. potpisale platformu kojom se obavezuju da će zajednički raditi na formiranju vlasti. Ova platforma je potpisana na zahtjev i uz podršku Albanije, a trebalo je da posluži kao osnov za formiranje vlasti od strane samo nacionalnih stranaka u ovoj opštini.⁴⁹ Ministarstvo spoljnih poslova Albanije je navelo da je ovakav dogovor pokazatelj da su albanske partije „naučile lekcije iz prošlosti“.⁵⁰

Međutim, iz Albanije su, takođe, stizale poruke podrške Milu Đukanoviću. Tako je uoči parlamentarnih izbora 2020. premijer Albanije Edi Rama pružio direktnu podršku izbornoj listi DPS-a.⁵¹

Da se nešto dešavalo i u Bosni i Hercegovini (BIH) vezano za crnogorske izbore potvrđuje inicijativa predsjednika Saveza za bolju budućnost BiH Fahrudina Radončića, koji je zatražio saslušanje direktora Obavještajno-sigurnosne agencije BiH zbog miješanja BiH u izbore u Crnoj Gori.⁵² Kopredsjedavajući Predstavničkog doma Parlamenta BiH, Denis Zvizdić, je ovaj zahtjev ocijenio kao pravovremeno upozorenje u cilju otkrivanja i zaustavljanja moguće parainstitucionalne aktivnosti miješanja u unutrašnje poslove Crne Gore.⁵³ Reakcije sa velikog broja adresa u BiH su uslijedile i nakon objavljivanja rezultata izbora u Crnoj Gori.⁵⁴

Hrvatska vlada je, u više izbornih ciklusa⁵⁵, direktno podržavala Hrvatsku građansku inicijativu (HGI), partiju koja je u prethodnim sazivima predstavljala hrvatsku nacionalnu manjinu.

Inicijativa Crne Gore da kandiduje Bokeljsku mornaricu za UNESCO-vu listu nematerijalne baštine čovječanstva izazvala je burne reakcije hrvatske javnosti i zvaničnika⁵⁶, u kojima je osporavano pravo Crnoj Gori na tu kandidaturu, insistirajući da je Mornarica prevashodno kulturno dobro Hrvata⁵⁷. Na kraju su obje države predale svoje zasebne kandidature, koje UNESCO još nije razmotrio.

IV Reforme koje ne daju rezultate: Stagniranje na putu ka EU, selektivna pravda i nepoštena raspodjela dobara

Početni uspjesi Crne Gore na polju evropskih integracija dali su joj epitet regionalnog lidera integracija. Za kratko vrijeme, zaista jeste pređen važan dio puta, a dinamici i efikasnosti reformi je, makar formalno, dat prioritet u vođenju vladinih politika.

Međutim, zbog subjektivnih i objektivnih razloga, u prethodnih nekoliko godina, brzina prelaska tog puta je značajno smanjena. Mišljenja relevantnih domaćih i inostranih institucija i organizacija ukazuju na to da je Crna Gora u posljednjih nekoliko godina ostvarila stagnaciju ili čak nazadovanje u EU integracionom procesu.⁵⁸

Više od bilo čijih ocjena, o odnosu očekivanog i realizovanog na ovom polju, govori ekspozicija mandataru za sastav vlade Duška Markovića, iz 2016, koji obećava „zatvaranje svih poglavlja do kraja 2019 godine.“⁵⁹ Čini se da ne treba posebno objašnjavati kako ova izjava izgleda iz današnje perspektive, ako se zna da najveći optimisti prognoziraju završetak pregovora najranije 2025. godine.

Nažalost, efekat reformi je izostao. Od zvaničnika vlasti smo sve češće mogli čuti izgovore i objašnjenja, a sve rjeđe informacije o stvarnim i vidljivim rezultatima.⁶⁰

Crna Gora je ostala daleko od ispunjenja političkih kriterijuma za članstvo u EU. Problem disbalansa između institucija zakonodavne, izvršne i sudske vlasti ostao je nerješiva enigma za crnogorske institucije i političke elite.⁶¹

Politička moć je i dalje ostala daleko van parlamenta, u nekim neformalnim centrima moći.⁶² Institucije Crne Gore nijesu uspjele da ograniče političku moć Mila Đukanovića i ostale su slabe i podložne političkim uticajima.

Izborni proces je tokom perioda od osam posljednjih godina ključna tačka sporenja, podizanja tenzija i zloupotrebe resursa i nelegalnog upliva novca.⁶³

Nije stvorena pravedna država već je dominantno percipirana kao država selektivne pravde. Sudstvo je godinama u rukama istih ljudi koji mimo Ustava i zakona obavljaju funkcije u po nekoliko uzastopnih mandata.⁶⁴

56 — Stela Lechpammer, „Hrvatska i Crna Gora nominirale Bokeljsku mornaricu, hoće li UNESCO odustati?“, *Večernji list*, 04.04.2018. Dostupno na: <https://www.vecernji.hr/vijesti/bokeljska-mornarica-za-spor-je-najizglednije-odustajanje-unesco-a-1236975>. Pristupljeno: 17.11.2020.

57 — „Sbuteaga: Hrvatska i HNV miniraju kandidaturu Bokeljske mornarice za UNESCO“, *Radio Jadran*, 09.02.2019. Dostupno na: <https://radiojadran.com/sbuteaga-hrvatska-i-hnv-miniraju-kandidaturu-bokeljske-mornarice-za-unesco/>. Pristupljeno: 17.11.2020.

58 — Bertelsmann Stiftung, BTI 2020 Country Report — Montenegro.

59 — Dragan Koprivica, Milica Kovačević, *Demokratija bez institucija vol.2*, Centar za demokratsku tranziciju, 2020. Dostupno na: <https://www.cdtmn.org/analize/demokratija-bez-institucija-vol-2/>. Pristupljeno: 14.12.2020.

60 — Dimitrije Jovičević, „Dugo putovanje u Evropu“, *Radio Slobodna Evropa*, 07.02.2018. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-brisel/29025414.html>. Pristupljeno: 24.11.2020.

61 — Isto.

62 — Biljana Papović, Milena Gvozdenović, *Reforma javne uprave: Kako mora, ali ne i kako treba*, Centar za demokratsku tranziciju, 2020. Dostupno na: <https://www.cdtmn.org/analize/reforma-javne-uprave-kako-mora-ali-ne-i-kako-treba-2020/>. Pristupljeno: 14.12.2020.

63 — Milica Kovačević, *Put ka stabilizaciji ili radikalizaciji politike?*, Centar za demokratsku tranziciju, 2020. Dostupno na: <https://www.cdtmn.org/analize/put-ka-stabilizaciji-ili-radikalizaciji-politike-2020/>. Pristupljeno: 14.12.2020.

64 — Biljana Papović, *Pravosuđe u sjenci uzastopnih mandata*, Centar za demokratsku tranziciju, 2020. Dostupno na: <https://www.cdtmn.org/analize/pravosuđe-u-sjenci-uzastopnih-mandata-2019/>. Pristupljeno: 14.12.2020.

Borba protiv korupcije nije građanima dala osjećaj pravde, a ubjedljiva većina onih koji su sumnjivo stekli enormno bogatstvo su ostali van njegov domašaja. Mafijaški obračuni i veliki broj ubistava stvorili su osjećaj nesigurnosti.⁶⁵

Klijentelizam, diskriminacija građana po političkoj pripadnosti je toliko uzela maha da su partijski kadrovi gotovo istisnuli profesionalce u državnoj upravi.⁶⁶

Kako su ove pojave više uzimale maha, tako su veliki i mali moćnici iz državnog aparata sve manje imali svijesti o javnom interesu, a sve više kalkulirali broj glasova na sljedećim izborima. A kad je trebalo u javnosti zastupati neka progresivna rješenja i parirati etnonacionalizmu, oni za to nijesu imali vremena niti interesa.

Ovaj pristup države, učinio je veliku uslugu i bio je savršeno tlo za rast uticaja etnonacionalizma i ekstremizma. Nema boljih preduslova za nacionalistički aktivizam nego kad postoje siromašni, nezadovoljni, iznevjereni, prevareni, diskriminirani.⁶⁷

Sve navedeno je prouzrokovalo da građani nemaju povjerenje u državne institucije.

Povjerenje u političke institucije je po podacima iz avgusta 2020. godine na istorijskom minimumu.⁶⁸ Svega 33,8% građana ima povjerenje u institucije Vlade, Predsjednika, Skupštine, Policije, Vojske, sudstva i partije.⁶⁹ Takođe, izmjereno je do sada najniže zadovoljstvo radom Vlade Crne Gore - svega 27,1% kazalo da je veoma i uglavnom zadovoljno radom Vlade dok je npr. 2010. taj procenat bio dvostruko veći.⁷⁰

Situacija u kojoj građani ne vjeruju svojoj državi predstavlja najbolju moguću podlogu za upliv drugih država i jačanje etnonacionalizma. Opisani efekti i ponašanje Đukanovićeve vlasti bili su savršeno tlo za upotrebu resursa dobijenih iz izvora koje smo opisali u prethodnim djelovima ove studije, i mogli su biti veoma efikasno upotrijebljeni.

65 — Biljana Papović, *Stanje u oblasti organizovanog kriminala i korupcije — Sistem koji koči sam sebe!*, Centar za demokratsku tranziciju, 2020. Dostupno na: <https://www.cdtmn.org/analize/stanje-u-oblasti-korupcije-i-kriminala-2020/>. Pristupljeno: 14.12.2020.

66 — Biljana Papović, Milena Gvozdenović, *Reforma javne uprave: Kako mora, ali ne i kako treba*, Centar za demokratsku tranziciju, 2020. Dostupno na: <https://www.cdtmn.org/analize/reforma-javne-uprave-kako-mora-ali-ne-i-kako-treba-2020/>. Pristupljeno: 14.12.2020.

67 — Dragan Koprivica, Milica Kovačević, *Kritične tačke u daljem razvoju crnogorskog društva*, Centar za demokratsku tranziciju, 2020. Dostupno na: <https://www.cdtmn.org/analize/kriticne-tacke-u-daljem-razvoju-crnogorskog-drustva/>. Pristupljeno: 14.12.2020.

68 — Biljana Matijašević, "Povjerenje u političke institucije na istorijskom minimumu", *Vijesti online*, 13.08.2020. Dostupno na: <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/460059/povjerenje-u-politicke-institucije-na-istorijskom-minimumu>. Pristupljeno: 02.12.2020.

69 — Centar za demokratiju i ljudska prava (CEDEM), *Političko javno mnjenje Crne Gore, avgust 2020*. Dostupno na: <https://www.cedem.me/publikacije/istrazivanja/politicko-javno-mnjenje/send/29-politicko-javno-mnjenje/1975-politicko-javno-mnjenje-avgust-2020>. Pristupljeno: 02.12.2020.

70 — Isto

V Društvo u mreži dezinformacija i propagande: Pretvaranje „lajkova” u politički legitimitet

Period zategnutih međunarodnih odnosa pratile su i različite strategije i taktike vođenja „novog hladnog rata”. Svakako jedan od značajnijih i moćnijih instrumenata ovoga „rata” su propaganda i dezinformacije. Ovi trendovi nijesu zaobišli ni Crnu Goru.

U Crnoj Gori su jasno vidljive i prisutne uvezene strategije i taktike dezinformisanja. Platforma za borbu protiv lažnih vijesti Raskrinkavanje.me je u prethodne dvije godine identifikovala, analizirala i razotkrila medijske manipulacije koje su se ticale Crne Gore u tekstovima objavljenim od strane preko 400 domaćih i stranih medija.⁷¹

Ključno obilježje širenja neprovjerenih i netačnih informacija je da se većina dezinformacija u početku kreira i širi izvan Crne Gore, nakon čega se kroz društvene mreže i medije ubacuje u njen medijski prostor, dok se manji dio lažnih vijesti kreira u Crnoj Gori.⁷²

Uzroci dezinformisanja su različiti. Oni su, prije svega, geopolitički i vezani su za komunikacione strategije i taktike globalnih i regionalnih političkih aktera i promovisanje njihovih izvornih vrijednosti i interesa.⁷³ Ovi interesi su pažljivo pretočeni u dezinformacione i propagandne narative. Kroz ranije objašnjen politički i ekonomski upliv sa nedemokratskih adresa, mreže dezinformacija kreirane iz ovog razloga su bile jedan od ključnih instrumenata za podsticanje etnonacionalizma u prethodnom periodu.

Na unutrašnjem planu, dezinformacije su usmjerene na sprovođenje političke agende podrivanja izvornih vrijednosti zapadnih demokratija (anti-EU i anti-NATO narativi), radikalizaciju političkih prilika i dodatnu polarizaciju društva, stvaranje osjećaja nesigurnosti kod građana, promociju etnonacionalizma svih nacionalnih predznaka, sprovođenje procesa istorijskog revizionizma i diskreditaciju političkih protivnika i njihovih političkih ciljeva.⁷⁴

Ključno obilježje mainstream medijske scene u Crnoj Gori je politička podijeljenost medija na one koji kritikuju ili podržavaju vlast ili opoziciju.⁷⁵ Nepostojanje kvalitetne samoregulacije i nedovoljna saradnja među ovim medijskim grupacijama pogoduje stvaranju ambijenta u kome se medijima ne vjeruje.⁷⁶ Ovi mediji, najčešće nijesu izvorni kreatori dezinformacija, ali

71 — Platforma Raskrinkavanje.me - <https://www.raskrinkavanje.me/>.

72 — Dragan Koprivica, Milica Kovačević, Tijana Velimirović, *Mreža dezinformacija i neadekvatna reakcija države*, Centar za demokratsku tranziciju, 2020. Dostupno na: <https://www.cdtmn.org/analize/mreza-dezinformacija-i-neadekvatna-reakcija-drzave/>. Pristupljeno: 14.12.2020.

73 — Isto.

74 — Isto.

75 — Dragan Koprivica, Milena Gvozdenović, *Ključna obilježja predizborne kampanje u medijima*, Centar za demokratsku tranziciju, 2020. Dostupno na: <https://www.cdtmn.org/analize/kljucna-obiljezja-predizborne-kampanje-u-medijima/>. Pristupljeno: 14.12.2020.

76 — Milica Bogdanović, *Teško vrijeme za medije*, Centar za demokratsku tranziciju, 2020. Dostupno na: <https://www.cdtmn.org/analize/tesko-vrijeme-za-medije-2020/>. Pristupljeno: 14.12.2020.

77 — Dragan Koprivica, Milena Gvozdenović, *Ključna obilježja predizborne kampanje u medijima*, Centar za demokratsku tranziciju, 2020. Dostupno na: <https://www.cdtmn.org/analize/kljucna-obiljezja-predizborne-kampanje-u-medijima/>. Pristupljeno: 14.12.2020.

78 — Dragan Koprivica, Milica Kovačević, Tijana Velimirović, *25 činjenica o medijskim manipulacijama u toku 2020. godine*, Centar za demokratsku tranziciju, 2020. Dostupno na: <https://www.cdtmn.org/analize/25-cinjenica-o-medijskim-manipulacijama-tokom-2020-godine/>. Pristupljeno: 14.12.2020.

79 — Dragan Koprivica, Milica Kovačević, Tijana Velimirović, *25 činjenica o medijskim manipulacijama u toku 2020. godine*, Centar za demokratsku tranziciju, 2020. Dostupno na: <https://www.cdtmn.org/analize/25-cinjenica-o-medijskim-manipulacijama-tokom-2020-godine/>. Pristupljeno: 14.12.2020.

80 — Dominika Hajdu et al., *GLOBSEC trends 2020, Central Europe, Eastern Europe & Western Balkans at the times of pandemic*, GLOBSEC, 2020.

81 — Dragan Koprivica, Milica Kovačević, Tijana Velimirović, *25 činjenica o medijskim manipulacijama u toku 2020. godine*, Centar za demokratsku tranziciju, 2020.

učestvuju u stvaranju ambijenta koje pogoduju političkim grupacijama da kroz dezinformisanje javnosti ostvaruju svoje političke ciljeve.⁷⁷

S druge strane, mediji sa „margina”, anonimni portali, tabloidi iz zemalja regiona i ne mali broj aktera na društvenim mrežama predstavljaju fabrike lažnih vijesti koje su organizovane u razgranatu mrežu dezinformacija. Mnogi od njih su osnovani samo da bi obavljali funkciju dezinformisanja javnosti ili sprovođenja propagande.⁷⁸

Analizom dezinformativnih sadržaja mogu se prepoznati različite strategije medijskih manipulatora. Neke od njih odbacuju protivničke tvrdnje i navode ili diskredituju svakog ko se ne uklapa u narativ koji se želi promovisati kroz upotrebu glasina, mitova ili teorija zavjera. Tu su i tekstovi koji imaju za cilj iskriviti događaje u političke svrhe: objavljivati vijesti o događajima koji se nijesu dogodili i povezivati ih sa političkim dešavanjima, prikazivati stavove pojedinca kao stav kompletnog društva ili prisiliti publiku na lažne izbore npr. „oni” ili „mi”. Dalje tu je taktika odvlačenja kojom se želi prikriti sopstvena djelatnost optuživanjem protivnika, dramatisovanje nevažnih događaja ili prikazivanje informacija na emotivan način, tako da činjenice u tom udaru emocija ispadaju nevažne.

Ipak najvažnija, i najopasnija tehnika korišćena u Crnoj Gori je zastrašivanje. Njena suština je posramljivanje neistomišljenika, izrugivanje sa svima koji saopšte suprotno mišljenje, potkopavanje bilo kakvog autoriteta predstavnika suprotstavljenog mišljenja i stvaranje idola u svojim redovima, povinovane uticaju mase, odnosno predstavljanje mišljenja manje grupe kao jedinog ispravnog mišljenja. Ključni rezultat ovoga procesa je pretvaranje popularnosti (najčešće na društvenim mrežama) u legitimitet na način što će zbog izlaganja ovim tehnikama začutati svi neistomišljenici.

Nijesu rijetki slučajevi da razne profašističke grupacije na ekstremno-desnim portalima, u komentarima ispod tekstova ili društvenim mrežama šire govor mržnje, etiketiraju građane i čitave narode.⁷⁹

Svaka od navedenih tehnika ima za cilj da doprinese povećanju podrške za opciju blisku manipulatorima, a dodatnoj polarizaciji društva. Istraživanje u čijem sprovođenju je učestvovao CDT govori da su manipulatori u tome i uspješni i da je cilj stvaranja dodatne polarizacije u potpunosti ostvaren.⁸⁰ Taktike koje su se intenzivno koristile u Crnoj Gori u prethodnih nekoliko godina su kao put za ostvarivanje političkog cilja koristile potpaljivanje etnonacionalizma i klerikalizaciju društva.

I pored ovako zastupljenih pojava medijskih manipulacija, državni organi Crne Gore se nijesu na odgovarajući način suprotstavili višegodišnjoj izloženosti građana dezinformacijama. Oni ili nijesu htjeli ili nijesu našli pravi način da se bore protiv ovih pojava⁸¹, o čemu ćemo detaljnije pisati u jednom od sljedećih djelova ove studije.

Dakle, stanje na ovom polju nas nedvosmisleno upućuje na to da su dezinformatori i proliferatori dezinformacija u Crnoj Gori u posljednjih par godina mogli nesmetano širiti između ostalog, i svoje etnonacionalističke narative, širiti mržnju i polarizovati društvo. Oni su kroz svoje aktivnosti birali najefikasnije teme koje su bazirane na emocijama, tragičnim događajima iz bliske i dalje prošlosti, na osjetljivim pitanjima koja dijele crnogorsko društvo, na stvaranju osjećaja ugroženosti čitavih naroda i zajednica. Značajne saveznike u ovom poduhvatu imali su u većem dijelu političke scene, koja je imala jak politički interes da teme koje su na ovaj način otvorene do kraja iskoristi za ostvarivanje političkog profita, a na štetu razvoja građanskog društva u Crnoj Gori.

VI Nadmoć vjerskih zajednica i dogmi: Desekularizacija društva

Prema popisu iz 2011. godine, približno 72% stanovništva je pravoslavno, bilo da pripada Srpskoj pravoslavnoj crkvi (SPC) ili Crnogorskoj pravoslavnoj crkvi (CPC). Mediji procjenjuju da SPC čini približno 70% pravoslavnog stanovništva, dok CPC čini preostalih 30%. Podaci sa popisa kažu da muslimani čine 19,1% populacije, 3,4% su rimokatolici, dok su 1,2% ateisti. Nekoliko ostalih vjerskih grupa, uključujući adventiste i budiste, Jehovine svjedoke, druge hrišćane i agnostike, zajedno čine manje od 1% stanovništva. Prema procjeni štampanih medija, Jevrejska zajednica broji približno 350 pripadnika.⁸²

Crna Gora je u prethodnim godinama sa različitim uspjehom razvijala odnose sa vjerskim zajednicama.

Islamska zajednica, Katolička Crkva i Jevrejska zajednica potpisale su odvojene ugovore o uređenju odnosa sa Vladom Crne Gore⁸³ a u zvaničnim izjavama, obje strane su odnose označavale kao konstruktivne i korektne.

Situacija u odnosima države Crne Gore i SPC je različita, a kvalitet tih odnosa je varirao zavisno od političkih interesa potreba i jednih i drugih. Ovi odnosi su značajno opterećeni jednim važnim istorijskim događajem: ujedinjenjem „pokrajinskih pravoslavnih Crkava” 1920. godine u jedinstvenu SPC, do tada autokefalna, CPC je prestala da postojati.⁸⁴ Ova crkva je, na zahtjev vjernika koji nijesu željeli svoje vjerske potrebe obavljati u SPC, obnovljena

82 — Ambasada SAD Crna Gora, Međunarodni izvještaj o vjerskim slobodama za Crnu Goru za 2017. godinu. Dostupno na: <https://me.usembassy.gov/me/medunarodni-izvjestaj-o-vjerskim-slobodama-za-crnu-goru-za-2017-godinu/>. Pristupljeno: 02.12.2020.

83 — Riat Fejzić, *Islamska zajednica i vjerska prava u Crnoj Gori u susret zakonu o pravnom položaju vjerskih zajednica i crkava*, Bilten XVIII Škola političkih studija, Građanska alijansa, 2019. Dostupno na: <https://gamn.org/wp-content/uploads/2019/07/bilten-18-sps-cg.pdf>. Pristupljeno: 17.11.2020.

84 — Nikodim Milaš, *Pravoslavno crkveno pravo*, Zadar, 1890.

85 — Fikret Karčić, "Ugovori države i vjerskih zajednica: Porijeklo, priroda i funkcija", *Preporod*, 06.11.2015. Dostupno na: <https://www.preporod.com/index.php/sve-vijesti/drustvo/teme/item/2960-ugovori-drzave-i-vjerskih-zajednica-porijeklo-priroda-i-funkcija>. Pristupljeno: 18.11.2020.

86 — „Đukanović: Do zadnjeg daha ću raditi na obnovi Crnogorske pravoslavne crkve”, *Antena M*, 29.07.2020. Dostupno na: <https://www.antenam.net/politika/166316-djukanovic-do-zadnjeg-daha-cu-raditi-na-obnovi-crnogorske-pravoslavne-crkve>. Pristupljeno: 19.11.2020.

87 — Nikolija Bjelica, "Protestima u RS protiv zakona u Crnoj Gori", *Deutsche Welle*, 30.12.2019. Dostupno na: <https://www.dw.com/bs/protestima-u-rs-protiv-zakona-u-crnjoj-gori/a-51831286>. Pristupljeno: 14.12.2020.

88 — "Amfilohije: Ne glasajte za bezbožnu vlast koja otima svetinje", *Politika*, 11.06.2020. Dostupno na: <http://www.politika.rs/sr/clanak/455993/Amfilohije-Ne-glasajte-za-bezboznu-vlast-koja-otima-svetinje>. Pristupljeno: 19.11.2020.

89 — Draško Đuranović, Nenad Zečević, "Amfilohije pokušavao da sastavi i vladu i vrh parlamenta", *Pobjeda*, 23.09.2020. Dostupno na: <https://www.pobjeda.me/clanak/amfilohije-pokusavao-da-sastavi-i-vladu-i-vrh-parlamenta>. Pristupljeno: 19.11.2020.

90 — „Episkop Joanikije: Protjerivanjem ambasadora Srbije odlazeća vlast pokazuje da joj nema lijeka”, *Radio Svetigora*, 29.11.2020. Dostupno na: <https://svetigora.com/episkop-joanikije-protjerivanjem-ambasadora-srbije-odlazece-vlast-pokazuje-da-joj-nema-lijeka/?script=lat>. Pristupljeno: 03.12.2020.

91 — „Joanikije: Naši pravnici izmijenili Zakon, mi smo ih nadgledali, a da su bolje prilike tražili bi njegovo povlačenje”, *CdM*, 22.12.2020. Dostupno na: <https://www.cdm.me/politika/joanikije-nasi-pravnici-izmijenili-zakon-mi-smo-ih-nadgledali-a-da-su-bolje-prilike-trazili-bi-njegovo-povlacenje/>. Pristupljeno: 18.01.2021.

92 — Vesna Mališić, "Dva voda vojske", *Blic Online*, 10.01.2019. Dostupno na: <https://web.archive.org/web/20090319031139/http://www.blic.rs/temadana.php?id=73561>. Pristupljeno: 03.12.2020.

93 — Milena Perović Korać, "BLAGODETI OVOZEMALJSKE: Svi poslovi Mila i Amfilohija", *Monitor online*, 23.02.2020. Dostupno na: <https://www.monitor.co.me/blagodeti-ovozemaljske-svi-poslovi-mila-i-amfilohija/>. Pristupljeno: 03.12.2020.

94 — Isto.

95 — Predrag Tomović, "Crkva razdora na Rumiji", *Radio Slobodna Evropa*, 23.10.2018. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/spc-crna-gora-novi-radovi-crkva-rumija-provokacije/29559491.html>. Pristupljeno: 03.12.2020.

1993. godine, što je, od tada do danas, značajan razlog za tenzije, podjele i političke kalkulacije u Crnoj Gori. Ugovor sličan onome sa Katoličkom crkvom o uređenju odnosa Crne Gore i SPC nije potpisan jer ona nije subjekt međunarodnog prava.⁸⁵ Ono što nije bilo moguće definisati ugovorom, bilo je moguće definisati zakonom.

Usvajanjem Zakona o slobodi vjeroispovijesti krajem 2019, i Đukanovićevom najavom obnove CPC⁸⁶ kreće period političkih i društvenih tenzija. SPC koristi ove poteze kao za razlog za pokretanje masovnih protesta (koji su trajali osam mjeseci) sa obrazloženjem da se radi o diskriminatornom i anticrkvenom zakonu⁸⁷ i direktno se uključuje u izbornu kampanju 2020. godine.⁸⁸ Nakon izbora 2020. godine, SPC nastavlja da bude značajan akter političkog života, ima presudan uticaj na sastavljanje nove Vlade Crne Gore⁸⁹, ali i u druge značajne političke⁹⁰ i društvene događaje.⁹¹ Nova vlast će na vrlo sličan način, bez konsultacija, na noćnoj sjednici, uz tenzije i proteste izmijeniti ovaj zakon po volji SPC, no to ne znači da je crkveno pitanje u Crnoj Gori riješeno. Ova tema će nastaviti da dijeli društvo i u godinama koje dolaze.

Odnosi između Crne Gore, to jest vlasti u kojima je 30 godina Milo Đukanović imao značajnu ulogu, i SPC imali su različite intenzitete i pravce. S vremena na vrijeme, oni su blisko saradivali i njen je mitropolit u Crnoj Gori Amfilohije Radović, bio tokom čitavog perioda aktivan politički akter i promovisao je svoj sistem vrijednosti i stavove koji su često znali bili suprotni vrijednostima demokratskih zajednica kojima stremlje Crna Gora. S druge strane, ovi odnosi su često bili veoma tenzični i zategnuti.

U periodu 1991-1995. godine, kad Crna Gora prati agresivnu i nacionalističku politiku Slobodana Miloševića, odnosi vlasti i SPC su odlični. I jedni i drugi daju podršku srpskoj strani u sukobima u bivšoj SFR Jugoslaviji (SFRJ), a nijesu bile rijetke ni podrške politikama etničkog čišćenja. Zajedničko obilježje tadašnjeg djelovanja zvaničnika Crne Gore i SPC su širenje mržnje prema svemu što nije pravoslavno ili srpsko.⁹² SPC dodatno veliča ratne zločince iz Dugog svjetskog rata. Rado viđen gost, i vlasti i SPC, tih godina bio je vođa paravojnih formacija Željko Ražnatović, čije su jedinice počinile brojne zločine diljem bivše SFRJ.

Nakon političkog zaokreta Mila Đukanovića i otklona od Slobodana Miloševića, za mnoge neočekivano, Đukanović dobija podršku od mitropolita Radovića. Iz tog vremena ostala su svjedočanstva da su vjernici mitropolita SPC nazivali pogrdnim imenima.⁹³ Period dobre saradnje Đukanovića i Radovića nastavlja se i prije referenduma iz 2006. godine, kad opet, na iznenađenje mnogih, SPC nije energično koristila svoj uticaj i direktno se uključila u kampanju na stranu protivnika crnogorske nezavisnosti⁹⁴, iako je jasno bila za očuvanje zajedničke države sa Srbijom. Neposredno prije ovoga, Radovićeva SPC bespravno postavlja metalnu pravoslavnu crkvu na vrhu planine Rumije⁹⁵, narušavajući na taj način kult svetog Vladimira, tradicionalnu

viševjersku procesiju koja traje vjekovima i koja predstavlja nematerijalnu kulturnu baštinu Crne Gore.⁹⁶

Tokom posljednjih 30 godina, SPC najčešće bespravno izgrađuje ili prepravljaju crkve po svom nahođenju, ne mareći za uništavanje kulturne baštine⁹⁷, sve uz prećutnu saglasnost državnih institucija Crne Gore. Poslovi SPC u Crnoj Gori ostali su neoporezovani.⁹⁸ Iako je nemoguće ući u trag imovini crkve, jer se jedan njen dio u katastru vodi bez matičnog broja, u javnost su dospjeli podaci koji pokazuju da je dio imovine čak i knjižen na mitropolita Radovića.⁹⁹

Trag ozbiljnije krize u odnosima Đukanovića i Radovića može se pronaći u učešću mitropolita SPC u Crnoj Gori na anti-NATO protestima 2015. godine. Gostujući na jednom od skupova Amfilohije je uputio kletvu svim građanima koji nijesu na strani Rusije.¹⁰⁰ Nakon toga, odnosi su sve zategnutiji a kulminiraju direktnim angažmanom SPC na izborima 2020. godine. Nepodijeljena su mišljenja da je kroz organizaciju litija protiv Zakona o slobodi vjeroispovijesti i učešćem u izbornoj kampanji SPC značajno doprinijela da Đukanović DPS izgubi na izborima.

Etnonacionalistička retorika, revizija istorije, želja za klerikalizacijom društva, netrpeljivost prema manjinama i drugima vjerama¹⁰¹, te negiranje crnogorske nacije su trajna obilježja djelovanja SCP u posljednjih 30 godina. Pored ovoga, čest dio javnih nastupa pripadnika SPC a naročito mitropolita Radovića bili su obilježeni kletvama prema neistomišljenicima.¹⁰²

Govor mržnje prema pripadnicima LGBT zajednice¹⁰³, uvrede prema pripadnicima drugih religija¹⁰⁴ veličanje lika i djela ratnih zločinaca Draže Mihailovića, Ratka Mladića i Radovana Karadžića, negacija zločina koji su počinjeni u ime srpskog naroda, ohrabivanje napada na Dubrovnik i relativizacija genocida u Srebrenici su samo neke od poruka koje se SPC u prethodne tri decenije širila u Crnoj Gori.¹⁰⁵

Stalno negiranje crnogorske nacije, uvredljive kvalifikacije da je ona „kopile Milovana Đilasa”, te poređenje Crne Gore sa zemljom „izmećarskog duha” koja je stvorena u „Brozovom jajcu, kao fildžan država”¹⁰⁶ stalno je obilježje djelovanja SPC. U početku u zavijenoj formi, onda preko sredstava informisanja, a na kraju direktno i otvoreno u toku vjerskih skupova koji su se pretvorili u protestne litije kojima su prisustvovala desetina hiljada ljudi, ljudi pokrenut je talas klerikalizacije i etnonacionalizma čije ćemo posljedice tek sagledavati.

Vrhunac ovog procesa je, postavljanje nosioca liste koalicije „Za budućnost Crne Gore”, Zdravka Krivokapića, na izričit zahtjev SPC. Krivokapić je, kasnije, izabran za predsjednika Vlade Crne Gore. Period dogovora oko konstituisanja nove Vlade je bio ispraćen izjavama Krivokapića koje su opterećene vjerskim dogmama¹⁰⁷, što je naišlo na jake osude dijela javnosti. Nakon konstituisanja nove vlasti, važne pozicije su zauzeli ljudi veoma bliski SPC.

96 — Crna Gora je 2009. godine ratifikovala UNESCO Konvenciju o zaštiti nematerijalne kulturne baštine, a institut zaštite i očuvanja nematerijalnih kulturnih dobara prvi put je prepoznat na nacionalnom nivou kroz donošenje Zakona o zaštiti kulturnih dobara 2010. Godine. Kult svetog Vladimira zaštićen je 2013. kao crnogorska nematerijalna kulturna baština.

97 — Ministarstvo kulture i medija Crne Gore, Stanje kulturne baštine Crne Gore, 2006.

98 — Srđan Janković, "Koliko SPC zarađuje od Ostroga", *Radio Slobodna Evropa*, 04.06.2013. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/koliko-spc-zaradjuje-od-ostroga/25006770.html>. Pristupljeno: 03.12.2020.

99 — Milena Perović Korać, "BLAGODETI OVOZEMALJSKE: Svi poslovi Mila i Amfilohija", *Monitor online*, 23.02.2020. Dostupno na: <https://www.monitor.co.me/blagodeti-ovozemaljske-svi-poslovi-mila-i-amfilohija/>. Pristupljeno: 03.12.2020.

100 — Dimitrije Jovičević, „Ideologizacija protesta DF-a”, *Radio Slobodna Evropa*, 08.10.2015. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/ideologizacija-protesta-demokratskog-fronta/27295192.html>. Pristupljeno: 11.12.2020.

101 — „Tonsati: Katolici u Crnoj Gori su svoji na svome, poražavajuća izjava vladike MCP”, *CdM*, 01.12.2020. Dostupno na: <https://m.cdm.me/drustvo/tonsati-katolici-u-crnjoj-gori-su-svoji-na-svome-porazavajuca-izjava-vladike-mcp/>. Pristupljeno: 11.12.2020.

102 — Dokumentarni film „Svjedok Božje ljubavi” autorki Tanje Šuković i Snežane Rakonjac. Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=DKa2oU6ir7I>. Pristupljeno: 11.12.2020.

103 — Tanjug, Beta, B92, „Amfilohije se neće izviniti predstavnicima LGBT populacije u Srbiji”, *Vijesti online*, 06.03.2011. Dostupno na: <http://www.vijesti.me/svijet/balkan/369686/amfilohije-se-neece-izviniti-predstavnicima-lgbt-populacije-u-srbiji>. Pristupljeno: 11.12.2020.

104 — Srđan Janković, „Oštre osude govora mržnje Amfilohija Radovića”, *Radio Slobodna Evropa*, 10.11.2014. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/ostre-osude-govora-mrznje-amfilohija-radovica/26683894.html>. Pristupljeno: 11.12.2020.

105 — Dokumentarni film „Svjedok Božje ljubavi” autorki Tanje Šuković i Snežane Rakonjac. Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=DKa2oU6ir7I>. Pristupljeno: 11.12.2020.

106 — Isto.

107 — „Krivokapić: 12 ministara kao 12 apostola”, *CdM*, 03.11.2020. Dostupno na: <https://www.cdm.me/politika/krivokapic-12-ministara-kao-12-apostola/>; „Oštre kritike povodom tvrdnji crnogorskog mandatarata Krivokapića o koroni”, *Radio Slobodna Evropa*, 13.11.2020. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/30946411.html>. Pristupljeno: 11.12.2020.

108 — Aida Sadiković, Igor Pejović, „Imam u rožajskoj džamiji agituje za Bošnjačku stranku?“, *Vijesti online*, 02.10.2012. Dostupno na: <https://www.vijesti.me/amp/303040/imam-u-rozajskoj-dzhamiji-agituje-za-bosnjacku-stranku>. Pristupljeno: 11.12.2020.

109 — „Glasove za Bošnjačku stranku skupljaju i po dženezama?“, *Vijesti online*, 24.03.2018. Dostupno na: <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/37997/glasove-za-bosnjacku-stranku-skupljaju-i-po-dzenazama>. Pristupljeno: 11.12.2020.

110 — „Rafet Husović na iftaru u Rožajama: Bošnjačka stranka je trebala, treba i trebate bošnjačkom narodu u Crnoj Gori“, *plavusinja.me*, 02.06.2019. Dostupno na: <https://www.plavusinja.me/2019/06/rafet-husovic-na-iftaru-u-rozajama.html>. Pristupljeno: 11.12.2020.

111 — Srđan Janković, „Da li je Turska spriječila radikalizam u Crnoj Gori“, *Radio Slobodna Evropa*, 18.07.2016. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/podrska-turske-sprijecila-radikalizam-u-crnoj-gori/27865484.html>. Pristupljeno: 11.12.2020.

112 — „U Rožajama otvoren islamski vrtić“, *TRT Bosanski*, 15.07.2017. Dostupno na: <https://www.trt.net.tr/bosanski/nauka-i-tehnologija/2017/07/15/u-rozajama-otvoren-islamski-vrtic-771071>. Pristupljeno: 11.12.2020.

113 — Podaci iz istraživanja javnog mnjenja koje je agencija De Facto Consultancy sprovela za potrebe CDT-a u periodu od 16. septembra do 18. oktobra 2020. Više informacija dostupno na: <https://www.cdtmn.org/2020/11/03/dvije-trecine-gradana-zeli-gradansku-crnu-goru/>. Pristupljeno: 14.12.2020.

S druge strane, iako mnogo umjerenija u javnom diskursu, ni Islamska zajednica nije ostala imuna na miješanje u politiku. Nekoliko puta u javnosti su se pojavljivala svjedočenja građana¹⁰⁸ da se na vjerskim obredima u predizbornom periodu među vjernicima agituje da glasaju određenu stranku ili koaliciju.¹⁰⁹

Islamska zajednica nerijetko je u javnosti povezivana sa Bošnjačkom strankom. Tako je 2016. godine izborni štab ove stranke bio smješten u prostoru koji je vlasništvo Islamske zajednice. Reis ove zajednice u Crnoj Gori, Rifat Fejzić, govorio je na svečanostima koje je za vjernike organizovala Bošnjačka stranka¹¹⁰ i poručivao da je činjenica je da ta stranka zaslužna što nikad nije bilo više Bošnjaka na odgovornim i značajnim pozicijama u Crnoj Gori, te da je činjenica da Bošnjaci sada mogu obavljati bilo koju funkciju zahvaljujući Bošnjačkoj stranci.

Dominantan uticaj na Islamsku zajednicu u Crnoj Gori dolazi iz Turske. Fejzić je saopštavao da ga je, kao čovjeka koji predvodi Islamsku zajednicu, rukovodilo da saraduje sa zvaničnim institucijama Turske, nikako sa bilo kim drugim.¹¹¹

Vidljiv je pojačan uticaj islama u opštinama na sjeveru države, u kojima živi dominantan ili značajan dio Bošnjaka. To se najsnažnije manifestovalo u Rožajama gdje je Bošnjačka stranka 2014. godine preuzela vlast od DPS-a. Te godine otvoren je i prvi islamski vrtić u Rožajama, kao istureno odjeljenje takvog vrtića u Novom Pazaru koji vodi Islamska zajednica u tom gradu, bliska nekadašnjoj Bošnjačkoj demokratskoj zajednici, sadašnjoj Stranci pravde i pomirenja. Islamski vrtić otvorila je i Islamska zajednica u Crnoj Gori i to kao dio manifestacije obilježavanja pokušaja puča u Turskoj.¹¹²

Agresivno propagiranje religije, njen izlazak iz vjerskih objekata u javnu sferu, svakodnevno pojavljivanje u medijima, slanje političkih poruka i miješanje u politički život, veće povjerenje građana u religijske nego u državne institucije, nesposobnost države da rješava ključne probleme građana doveli su do neupitne klerikalizacije crnogorskog društva. Stvoreno je paralelno političko liderstvo u likovima crkvenih poglavara i oni su postali dio političke svakodnevnice.

Zato ne treba da čude najnovija istraživanja javnog mišljenja po kojima skoro polovina ispitanika smatra svoju religiju najispravnijom. Većina ispitanika koji su se izjasnili kao pripadnici islamske vjerske zajednice i SPC smatraju svoju religiju ispravnijom od drugih.¹¹³

Potvrda radikalizacije društva u ovoj oblasti i podatak koji sve nas treba da zabrine je činjenica da svaki deseti ispitanik (12,2%) smatra da je opravdano oružjem braniti svoju vjeru. Sa tim nije saglasno njih 80,6% dok se 7,2% nije izjasnilo po ovom pitanju. Među onima koji bi opravdali nasilje je najveći broj pripadnika pravoslavne vjeroispovijesti – 19,3% pripadnika CPC, 18,2% pripadnika SPC, 10,9% je onih koji se izražavaju pravoslavnim bez navođe-

nja pripadnosti određenoj crkvi. Nakon pravoslavaca, sa tim se najviše slažu pripadnici islamske vjeroispovijesti (10,4%).¹¹⁴

114 — Isto.

VII Istorijski revizionizam na djelu: Kad su fašistički pomagači simboli državnosti, a zločinci sveci

U Crnoj Gori se, kao i u drugim državama u regionu, početkom devedesetih godina dogodio prvi talas revizije istorijskih činjenica u odnosu na događaje iz Drugog svjetskog rata i perioda samoupravnog socijalizma.

Ovaj talas revizije nije bilo lako sprovesti iz dva ključna razloga: s jedne strane, partizanski sentiment u Crnoj Gori bio je suviše jak da bi se sa njim moglo brutalno obračunati kao u nekim drugim bivšim jugoslovenskim republikama, dok, s druge strane, to i nije bio interes vladajuće elite, jer je ona srpske ekspanzionističke težnje u okviru Jugoslavije, propagandno promovisala kao težnju za „očuvanjem Jugoslavije“¹¹⁵ te borbe protiv „povampirenih ustaša“.

Dakle, prvi talas revizije nije urađen direktno, već je morao biti sproveden na jedan drugačiji, možemo reći, suptilniji i prevaran način. Tako je najveći dio crnogorskih rezervista koji su 1991. godine napadali Dubrovnik i južne djelove Hrvatske krenuo sa zvijezdama petokrakama na kapama dok su im saveznici bile paravojne formacije, odnosno dobrovoljci raznih četničkih grupacija okićenih srpskim nacionalističkim znamenjem.¹¹⁶

Nakon svega par godina, početkom 2000-tih, uslijedio je i drugi, značajno uspješniji talas revizije. Ako se prvi talas, gotovo isključivo, dešavao sa pozicija srpskog etnonacionalizma, važno obilježje drugog talasa je revizija istorije i za potrebe crnogorskog, bošnjačkog, albanskog i hrvatskog nacionalizma. Takođe, važno je napomenuti da su se u drugom talasu odigravala makar dva paralelna procesa: revizija istorije Drugog svjetskog rata i revizija istorije prve polovine devedesetih godina 20. vijeka, odnosno uloge Crne Gore u tom periodu.

Najznačajniji akt istorijskog revizionizma pokušao je 2003. godine, upravo

115 — Miloš Perović, „NOB, identiteti i politički sukobi u Crnoj Gori“, *Bilten – regionalni portal*, 23.07.2014. Dostupno na: <https://www.bilten.org/?p=1776#>. Pristupljeno: 14.12.2020.

116 — Isto.

na godišnjicu ustanka protiv fašizma, 13. Jula, kada je pokrenuta izgradnja spomenika kolaboracionisti i ratnom zločincu Pavlu Đurišiću¹¹⁷ Ovaj pokušaj nije uspio, projekat je zabranjen od strane Vlade Crne Gore, a pripremljeno postolje srušeno. Slična inicijativa ponovo je pokrenuta 2017. godine.¹¹⁸

Početni zamah ovom procesu dala je SPC, pomognuta bliskim političkim snagama. Fokus je stavljen na „komunističke zločine“ čime se željelo partizanskom pokretu u cjelini, zbog poznatih „lijevih skretanja u Crnoj Gori“, oduzeti epitet antifašistički i proglasiti ga zločinačkim.¹¹⁹

Od 2000. godine pokrenut je proces „političkih kanonizacija“ tj. proglašavanja za svece sveštenika koji su u Drugom svjetskom ratu, kroz učešće u četničkom pokretu propagirali i ostvarivali otvorenu saradnju s italijanskim, a kasnije njemačkim fašistima. Niti jedan sveštenik koje je podržavao Narodno oslobodilačku borbu (NOB) nije bio dio ovog procesa.¹²⁰

Sinod episkopa SPC je 2005. godine proglasio svetim Milorada Vukojičića, zvanog pop Maca ili pop Koljač, člana zloglasne „crne trojke“, i Slobodana Šiljka, saradnika okupatora i inspiratora mnogih zločina nad pristalicama NOB-e. Obrazloženje Sinoda je bilo da „su oni novoprspjeli mučenici postradali za živu vjeru od bezbožnih komunista“. Pop Maca je procesuiran i osuđen za 57 djela direktnog učešća u ubistvima i klanjima ili pomaganju u ovim gnusnim djelima.¹²¹

Zanimljivo je da su i crnogorske vlasti, iako formalno privržene antifašizmu i vrijednostima NOB-a, na svoj način, kroz saradnju sa SPC, učestvovali u ovoj reviziji. Tako, 2013. godine, tadašnji predsjednik Crne Gore Filip Vujanović drži pozdravni govor na otvaranju jednog vjerskog objekta SPC na čijim se freskama, u predstavi pakla nalaze: Josip Broz, Tito, Karl Marks, Fridrih Engels, ali i Vujanovićev koalicioni partner, tadašnji predsjednik Skupštine Ranko Krivokapić i ljudi sa albanskim nacionalnim obilježjima.¹²²

Umjesto da se na ispravan način suprotstave ovim pojavama, krugovi bliski crnogorskim vlastima i neki njeni zvaničnici rješenje nalaze u raspirivanju crnogorskog etnonacionalizma i dodatnoj reviziji istorije. Ovim postupcima uradili su ono što upravo žele inspiratori srpskog etnonacionalizma: promovisući kolaboracioniste iz Drugog svjetskog rata koji su bili zagovornici proglašenja nezavisne države pod protektoratom fašističke Italije, agresivno namećući njima blisku, veoma usku, matricu nacionalnog identiteta, ne kritikujući „svoj“ etnonacionalizam - uopšte prihvatajući koncept da se „svojim“ nacionalizmom treba suprotstaviti „drugom“, direktno su doprinijeli urušavanju ustavnog koncepta koji proklamuje Crnu Goru kao građansku državu i stvarali atmosferu da je koncept države naroda a ne građana nešto što je potrebno našoj zajednici. Zapravo, ponašali na gotovo isti način kako to rade promoteri srpskog etnonacionalizma, onoga kome se vatreno suprotstavljaju.

117 — Miloš Perović, „NOB, identiteti i politički sukobi u Crnoj Gori“, *Bilten – regionalni portal*, 23.07.2014. Dostupno na: <https://www.bilten.org/?p=1776#>. Pristupljeno: 14.12.2020.

118 — Lela Šćepanović, „Spomenik Pavlu Đurišiću u Beranama?“, *Radio Slobodna Evropa*, 07.08.2017. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/spomenik-pavle-djurisic/28663434.html>. Pristupljeno: 18.01.2021.

119 — Dragan Koprivica, „Antifašizam u Crnoj Gori - suštinska vrijednost ili predizborni trik?“, *GONG*, 15.05.2015. Dostupno na: <https://www.gong.hr/hr/dobra-vladavina/europska-unija/antifasizam-u-crnoj-gori-sustinska-vrijednost-ili/>. Pristupljeno: 14.12.2020.

120 — Isto.

121 — Dokumentarna emisija TV Crne Gore „Sveći i zločinci“, 2005. Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=b5T0mE1aQ3s>. Pristupljeno: 14.12.2020.

122 — Dragan Koprivica, „Antifašizam u Crnoj Gori - suštinska vrijednost ili predizborni trik?“, *GONG*, 15.05.2015. Dostupno na: <https://www.gong.hr/hr/dobra-vladavina/europska-unija/antifasizam-u-crnoj-gori-sustinska-vrijednost-ili/>. Pristupljeno: 14.12.2020.

123 — Jelena Četković, „ZA ČAST I PONOS: Inicijativa za rehabilitaciju Krsta Popovića“, *Antena M*, 30.07.2017. Dostupno na: <https://www.antenam.net/drustvo/45262-inicijativa-za-rehabilitaciju-krsta-zrnova>. Pristupljeno: 14.12.2020.

124 — J.Lasica, „Posljednji živi saborac Krsta Popovića: On je bio duša ljudska, heroj koji je spasio pola Crne Gore“, *CdM*, 25.10.2020. Dostupno na: <https://www.cdm.me/drustvo/posljednji-zivi-saborac-krsta-popovica-on-je-bio-duša-ljudska-heroj-koji-je-spasio-pola-crne-gore/>. Pristupljeno: 14.12.2020.

125 — „Na Cetinju pjevali Tompsonovu „Bojna Čavoglave““, *Vijesti online*, 05.09.2020. Dostupno na: <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/466541/na-cetinju-pjevali-tompsona>. Pristupljeno: 14.12.2020.

Potvrdu da svi etnonacionalizmi po suštini i metodama liče jedan na drugi dobili smo u činjenici da su „rješenje“ pronašli u afirmaciji crnogorskog kolaboracioniste, Krsta Popovića, zapovjednika kvislinške Crnogorske nacionalne komande. Prije nekoliko godina istaknut je zahtjev za njegovom rehabilitacijom¹²³ (slično kao srpski etnonacionalisti u rehabilitaciji kvislinga i ratnog zločinca Dragoljuba Mihailovića), a 2020. godine je pokrenuta inicijativa kojom se traži podizanje spomenika Popoviću. U dijelu medija Popović se predstavlja kao heroj, najčešće zbog svoje pozitivne uloge u ranijim periodima crnogorske istorije. U toku 2020. godine imali smo priliku da čak i na nacionalnom javnom servisu (RTCG) gledamo priču o „posljednjem Krstovom saborcu“ iz vremena saradnje s italijanskim okupatorom, koju su prenijeli i brojni portali.¹²⁴ Fašistički ispadi su nastavili da prate crnogorske „patriotske“ skupove, pa se na Cetinju pjevala „Bojna Čavoglave“ Marka Perkovića Thompsona, hrvatskog pjevača poznatog po veličanju ustaštva.¹²⁵

Ovaj trend nije zaobišao ni konzervativnije predstavnike bošnjačkog naroda koji su pokrenuli svoju inicijativu¹²⁶ da jedna ulica u gradu Petnjici ponese ime komandanta kvislinške muslimanske milicije i ratnog zločinca Osmana Rastodera.¹²⁷

Kod Gusinja je nezakonito podignut spomenik Jusufu Čeliću, kontroverznoj istorijskoj ličnosti čija je uloga u Drugom svjetskom ratu u najmanju ruku sporna, ali državni organi nijesu postupili na isti način kao u prethodnom slučaju.¹²⁸

Nijesu bile rijetke ni zloupotrebe djece¹²⁹ u školama za potrebe revizije istorije i jačanja etnonacionalizma.¹³⁰

Ovaj proces je, očekivano, svoj epilog dobio u 2020. godini kada su u odvojenim incidentima oštećena tri partizanska spomenika. Prvo je u maju polomljena ploča na spomeniku na Ravnom lazju, mjestu gdje je donijeta odluka o podizanju Trinaestojulskog ustanka 1941. godine¹³¹. Zatim je u par dana novembra prvo nacionalističkim porukama ispisana bista Moše Pijade u Podgorici¹³², a zatim i Spomenik palim borcima na Savini u Herceg Novom.¹³³ Niz je nastavljen, kada je u Budvi na spomen-bisti, oko vrata partizana i narodnog heroja postavljen povodac za pse.¹³⁴

Ništa bolji nije ni odnos prema novijoj prošlosti, jer se po ocjenama relevantnih organizacija i pojedinaca koji ga istražuju nije desilo utvrđivanje korijena sukoba u SFRJ, nije bilo adekvatne krivično-pravne odgovornosti, niti je obezbijedena pravde za žrtve, čime se hrane novi nacionalistički talasi.¹³⁵ Crna Gora se nije dovoljno suočila sa svojom ulogom i njenim negativnim posljedicama u ratovima devedesetih godina prošlog vijeka. Iako je nakon otklona od Miloševića uloga Crne Gore uloga bila konstruktivna, iako su ostvareni kvalitetni odnosi sa većinom zemalja okruženja ovaj proces na unutrašnjem planu nije zaokružen do kraja.

126 — Tufik Softić, „Ulica u Petnjici nazvana po vođi muslimanske milicije“, *Vijesti online*, 05.09.2019. Dostupno na: <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/165203/ulica-u-petnjici-nazvana-po-vođi-muslimanske-milicije>. Pristupljeno: 14.12.2020.

127 — M.Sekulović, „PREDLOG SPP OPŠTINI PETNICA: Traže ulicu po zločincu Rastoderu“, *Novosti*, 15.09.2018. Dostupno na: <https://www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:749547-PREDLOG-SPP-OPSTINI-PETNICA-Traze-ulicu-po-zlocincu-Rastoderu>. Pristupljeno: 14.12.2020.

128 — „Spomenik ratnom zločincu Jusufu Čeliću još nije uklonjen, Bogdanović: Preuzete sve aktivnosti“, *Standard*, 20.07.2019. Dostupno na: <https://www.standard.co.me/politika/spomenik-ratnom-zlocincu-jusufu-celicu-jos-nije-uklonjen-bogdanovic-preuzete-sve-aktivnosti/>. Pristupljeno: 14.12.2020.

129 — A.O., „Zloupotreba djece: Učiteljica preko Vibera zvala učenike na moleban u Baru“, *CdM*, 06.10.2020. Dostupno na: <https://m.cdm.me/drustvo/zloupotreba-djece-uciteljica-preko-vibera-zvala-ucenike-na-moleban-u-baru/>. Pristupljeno: 14.12.2020.

130 — „Šehović da reaguje zbog zloupotrebe djece u Ulcinju“, *Portal RTCG*, 28.11.2020. Dostupno na: <http://www.rtcg.me/vijesti/politika/301295/sehovic-da-reaguje-zbog-zloupotrebe-djece-u-ulcinju.html>. Pristupljeno: 14.12.2020.

131 — M.D., „Sramno: Polomljena spomen ploča na Ravnom lazju“, *CdM*, 24.05.2020. Dostupno na: <https://m.cdm.me/drustvo/sramno-polomljena-spomen-ploca-na-ravnom-lazju/>. Pristupljeno: 14.12.2020.

132 — Igor Mitrović, „Oskrnvljena spomen-bista Moše Pijade na Bulevaru Ivana Crnojevića“, *Pobjeda*, 04.11.2010. Dostupno na: <https://www.pobjeda.me/clanak/oskrnavljena-spomen-bista-mose-pijade-na-bulevaru-ivana-crnojevica>. Pristupljeno: 14.12.2020.

133 — Nevenka Macan, „Oskrnvljen spomenik na Savini“, *Portal RTCG*, 06.11.2010. Dostupno na: <http://www.rtcg.me/vijesti/drustvo/298749/oskrnavljen-spomenik-na-savini.html>. Pristupljeno: 14.12.2020.

134 — Vuk Lajović, „Jelušić: Nikako mi ne može biti jasno da dolazim u priliku da govorim o omći oko vrata narodnog heroja“, *Vijesti online*, 29.11.2020. Dostupno na: <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/490521/jelusic-nikako-mi-ne-moze-biti-jasno-da-dolazim-u-priliku-da-govorim-o-omci-oko-vrata-narodnog-heroja>. Pristupljeno: 14.12.2020.

135 — Maja Marinović, „Brema prošlosti hrani nove nacionalističke talase“, Centar za građansko obrazovanje, 19.11.2020. Dostupno na: <http://cgo-cce.org/2020/11/19/breme-proslosti-hrani-nove-nacionalisticke-talase/#:X9dxTnhKg2y>. Pristupljeno: 14.12.2020.

136 — Regionalna komisija za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava počinjenim na teritoriji bivše SFRJ od 1. januara 1991. do 31. decembra 2001. godine.

I predstavnici koalicije za REKOM¹³⁶ i brojni građanski aktivisti i nezavisni intelektualci godinama ukazuju na nedostatak političke volje da se Crna Gora suoči sa ratnom prošlošću a to je, kako navode, najvidljivije na primjeru sudskih postupaka za ratne zločine počinjene na njenoj teritoriji tokom 90-ih godina prošlog vijeka.

Zato ne treba da nas iznenade podaci iz nedavno urađenog istraživanja javnog mišljenja o ovim temama. Na pitanje ko je u pravu bio tokom Drugog svjetskog rata, 37,7% je kazalo da smatra da niko nije bio u pravu dok 32,1% nema stav prema tom pitanju. Gotovo četvrtina (24,4%) je navela partizane, 3,4% četnike a 2,3% zelenaše.¹³⁷ Činjenica da 70% građana ne zna, ili se ne izjašnjava o tome ko je bio u pravu u Drugom svetskom ratu, dok je 13. jul, Dan ustanka protiv fašizma, najznačajniji crnogorski praznik jasno nam govori da je revizija istorije uspješno sprovedena i da su etnonacionalistički ciljevi uspješno realizovani.

Podaci pokazuju podijeljenost i u odnosu na genocid u Srebrenici, pa na primjer 42,2% ispitanika smatra da bi trebalo obilježavati Dan sjećanja na žrtve u Srebrenici, 44,4% se ne slaže sa tim dok 13,4% nema stav po tom pitanju. Slična je situacija u odnosu na operaciju Oluja, pa 39,5% smatra da bi trebalo obilježavati Dan sjećanja na žrtve operacije Oluja, 47,6% da ne bi dok je 12,9% neopredijeljenih.¹³⁸

138 — Isto.

Svaki peti ispitanik (21,5%) ne smatra da je Crna Gora učinila pravu stvar kada se izvinila za ratne zločine Hrvatskoj. Skoro četvrtina ispitanika (23,6%) ne smatra da je u Srebrenici 1995. godine počinjen genocid.¹³⁹

139 — Isto.

Stavovi javnosti o fašističkim i kolaboracionističkim pokretima u Drugom svjetskom ratu i odnos prema bliskoj prošlosti ne iznenađuju kada se stave u kontekst dugogodišnje promocije ovih pokreta u crnogorskom javnom diskursu.

137 — Podaci iz istraživanja javnog mnjenja koje je agencija De Facto Consultancy sprovela za potrebe CDT-a u periodu od 16. septembra do 18. oktobra 2020. Više informacija dostupno na: <https://www.cdtmn.org/2020/11/03/dvije-trecine-gradana-zeli-gradansku-crmu-goru/>. Pristupljeno: 14.12.2020.

VIII Nemoćna, neaktivna i nezainteresovana država: Bez barijera ekstremizmu

Za kvalitetno razumijevanje uzroka rasta etnonacionalizma u Crnoj Gori, potrebno je sagledati i na koji način su se državne institucije suprotstavljale ovim pojavama tokom prethodnih nekoliko godina.

Nakon donošenja novog Ustava Crne Gore, koji predstavlja jedan od najvažnijih ishoda referendumske volje građana, stvoreni su uslovi za stvarni razvoj građanske države. Očekivanje istinski građanskog dijela društva, koji je po kvalitetu i brojnosti dominirao tadašnjim pokretom za nezavisnost, ali je postojao i u pokretu koji se zalagao za zajedničku državu, je bilo stvaranje države građana a ne naroda. Ova očekivanja su se bazirala na težnji da crnogorsko društvo treba imati drugačiji razvoj od društava u zemljama okruženja i izbjeći stvaranje nacionalne države u kojima najčešće jedan narod dominira nad drugima.

Međutim, nakon početnog ispravnog kursa crnogorskih državnih institucija, građanska i pravna država je sve više postajala floskula u govorima funkcionera, a sve manje koncept koji se zaista i sprovodi u praksi.

Pristalice građanske države su bili veoma iznenađene kada je Ministarstvo za ljudska i manjinska prava u saradnji sa Upravom za kadrove počelo sprovoditi ispitivanje zaposlenih u državnoj upravi o nacionalnoj pripadnosti u javnim službama, organima državne vlasti i lokalnim samoupravama.¹⁴⁰ Ovo je bio jedan od prvih, jasnih signala početka urušavanja građanskog društva.

U zvaničnom i alternativnom diskursu se, kroz vrijeme, sve češće mogla čuti afirmacija termina „suživot”, onoga koji je uvezen iz područja sukoba i ratova kojih nije bilo u Crnoj Gori. Tako je ideja građanske države sve više postajala ideja „suživota i mirne koegzistencije”, s ciljem da se, zapravo, odnosi među ljudima u Crnoj Gori prikažu kao stvar neke prinude. Taj „suživot” bi dalje, trebao da zamijeni pravi i istinski život između građana Crne Gore. Ovaj koncept bi trebao dalje da vodi ka jednom od najmračnijih proizvoda etnonacionalizma u regionu – dvije škole pod jednim krovom koji je svoje utemeljenje našao u postedejnonskoj BIH, a koji simbolizuje kako izgledaju nacionalne države u regionu.¹⁴¹

I način viđenja politike identiteta je pogodovao rastu etnonacionalizma. Zapravo, građani Crne Gore imaju na ovom polju veoma siromašnu ponudu, „antiindividualnog” identiteta koji je dominantno baziran na traumama –

140 — Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore, Izvještaj o zaštiti diskriminacije u prvom polugodištu 2011. godine. Dostupno na: https://www.ombudsman.co.me/docs/Izvjestaj_o_zastiti_od_diskriminacije_2011.doc. Pristupljeno: 14.12.2020.

141 — Dragan Koprivica, Milica Kovačević, *Kritične tačke u daljem razvoju crnogorskog društva*, Centar za demokratsku tranziciju, 2020. Dostupno na: https://www.cdtmn.org/wp-content/uploads/2020/05/Kriticne-tacke-u-daljem-razvoju-crnogorskog-drustva_CDT.pdf. Pristupljeno: 14.12.2020.

bilo da je u pitanju ona, alternativna, koju zagovara srpski etnonacionalizam a koja se bazira na kosovskom mitu iz 1389. ili, zvanična kojoj se bazira crnogorski etnonacionalizam, a koja se bazira na nestanku države iz 1918. godine.¹⁴² Nije ostavljen prostor za one koji svoj identitet ne baziraju na traumama nego da uspjesima ili pobjedama, za veliki broj onih koji svoj identitet shvataju modernije i drugačije. Ovo je još jedna potvrda kako etnonacionalizmi među sobom liče i kako imaju slične metode i instrumente za realizaciju svojih ciljeva.

142 — Isto.

Po pitanju politike identiteta, nije se desila ozbiljna i otvorena društvena rasprava kroz uključivanje svih njegovih segmenata. Umjesto ovoga, partije i vjerske zajednice su za sebe uzele ekskluzivno pravo da odlučuju o tome. Zvanično shvatanje identiteta i alternativne nacionalističke identitetske matrice su ostale preuske za većinu ljudi. To što se ove matrice ne prihvataju ne znači da građani Crne Gore imaju dvojbe o identitetu, kako se to često imputira. Identitet je, nažalost, dominantno sveden na „pravoslavna” ili međuvjerska nadgornjavanja iako on može biti pun drugih, ne manje važnih, sadržaja. Ovo je bila je velika pukotina crnogorskog društva koju su etnonacionalisti sa svih strana veoma dobro znali da iskoriste.¹⁴³

143 — Isto.

U okviru obrazovne politike se nije dovoljno radilo na afirmisanju pluralizma, antifašizma i drugih vrijednosti koje su u suprotnosti sa etnonacionalističkim idejama. Ni ovaj segment nije zaobišla politizacija u sprezi sa različitim nacionalističkim htjenjima, a jedan od najizraženijih momenata podijeljenosti se ticao uvođenja Pravopisa crnogorskog jezika. I nakon deset godina i dalje je prisutna polemika povodom standardizacije crnogorskog jezika.

Primjeri prodora etnonacionalizma u obrazovni sistem su postali naročito viđeni kroz nedavne pokušaje instrumentalizacije učenika iz nacionalnih i drugih motiva.¹⁴⁴ Predmeti poput građanskog obrazovanja se ne predstavljaju dio obaveznog obrazovnog programa. Izmjenama nastavnog predmeta istorije je od 2017. godine skraćen broj časova na kojima se u osnovnoj školi izučava ovaj predmet, a koji obuhvata i tematiku antifašističkih pokreta u toku Drugog svjetskog rata.¹⁴⁵ Pri tom, učenici srednjih stručnih škola samo u jednom razredu izučavaju istoriju.¹⁴⁶

Vlada i drugi državni organi nijesu našli pravi način da se suprotstave talsima dezinformacija koji su se, od 2015. godine pojavljivali gotovo svaka tri mjeseca. Nijesu pokrenute zakonodavne niti druge inicijative za suprotstavljanje medijskim manipulacijama na način kako to rade prosvijećena i demokratska i društva.¹⁴⁷

Državne institucije su koristile nedovoljno jasan i precizan pravni okvir koji reguliše ova pitanja pa su na selektivan način reagovala na dezinformacije i njihove proliferatore. Jednom dijelu dezinformatora Vlada je umjesto demantija lijepila etikete „lažna vijest” i na taj način pokazala ambiciju da proširi svoje ustavne ingerencije na ocjene poštovanja novinarskog kodeksa. Ona nije reagovala na manipulativna pisanja njima bliskih medija.¹⁴⁸

144 — „Disciplinski postupak protiv učiteljice u Baru: Zadala đacima da crtaju trobojku na času”, *Pobjeda*, 29.01.2020. Dostupno na: <https://www.pobjeda.me/clanak/uciteljica-objavila-sliku-daka-u-ulcinju-koji-oponasaju-orla-sa-albanske-zastave>. Pristupljeno: 18.01.2021.

145 — Miloš Vukanović, Igor Radulović, Tamara Milaš, *Antifašizam u Crnoj Gori - između političkog trenda i obrazovne politike*, Centar za građansko obrazovanje, Podgorica, 2018. Dostupno na: <http://media.cgo-cce.org/2018/11/Antifasizam-u-CG.pdf>. Pristupljeno: 14.12.2020.

146 — Isto.

147 — Dragan Koprivica, Milica Kovačević, Tijana Velimirović, *Mreža dezinformacija i neadekvatna reakcija države*, Centar za demokratsku tranziciju, 2020. Dostupno na: <https://www.cdtmn.org/analize/mreza-dezinformacija-i-neadekvatna-reakcija-drzave/>. Pristupljeno: 14.12.2020.

148 — Dragan Koprivica, Milica Kovačević, Tijana Velimirović, *25 činjenica o medijskim manipulacijama tokom 2020. godine*, Centar za demokratsku tranziciju, 2020. Dostupno na: <https://www.cdtmn.org/analize/25-cinjenica-o-medijskim-manipulacijama-tokom-2020-godine/>. Pristupljeno: 14.12.2020.

Institucije koje pripadaju represivnom aparatu (policija i tužilaštvo) napravile su još veću grešku u odnosu na Vladu i opredijelile se za hapšenja pojedina pod optužbama za širenje panike i prenošenje lažnih vijesti. Dodatan problem je da se na jednak način nijesu ponašali prema svim kreatorima i prenosiocima lažnih vijesti.¹⁴⁹

Nedostatak reformi i na ovom polju, ali i selektivan odnos prema dezinformatorima koji može značiti i gušenje kritičke misli, takođe su stvorili veliku pukotinu u društvu koju su etnonacionalisti veoma dobro znali da iskoriste.

Dostupne informacije nam ukazuju da zaštita građanskog društva i njegovih vrijednosti nije bila visoko na listi prioriteta. Iako je Crna Gora u prethodnom periodu radila na unapređenju i usklađivanju zakonodavstva u oblasti ljudskih prava i suzbijanju diskriminacije, djelotvorna zaštita još nije uspostavljena. Implementacija zakonodavstva je slaba, a i institucionalni kapaciteti zahtijevaju jačanje.¹⁵⁰

Usavršavanje sudija, tužilaca i policijskih službenika za prepoznavanje zločina iz mržnje i diskriminacije predstavlja stvarnu potrebu.¹⁵¹ Na govor mržnje i krivična djela učinjena iz mržnje ne reaguje se izricanjem djelotvornih, proporcionalnih i odvraćajućih sankcija.¹⁵²

Zvanične statistike, naročito one koje dolaze iz pravosuđa, mogu navesti na pogrešan zaključak da su djela motivisana mržnjom rijetkost. Međutim, iz analize onih incidenata koji su dobili pažnju javnosti može se vidjeti da se incidenti iz mržnje nijesu rijetki, ali da se rijetko procesuiraju. Jedan od mehanizama kako su nadležni tužioci izbjegavali da rade svoj posao je da su, u više prilika, ova djela kvalifikovali kao prekršaje, slučajno ili namjerno ignorišući motive napada, na taj način stavljajući problem „pod tepih”. Ovaj način vođenja kaznene politike govori o tome šta su bili prioriteta vlasti i na koji način su oni razumjeli potrebu da društvo štiti najvažnije proklamovane vrijednosti.

U postojećem pravosudnom informacionom sistemu ne vodi se posebna evidencija o predmetima koji se odnose na krivična djela učinjena iz mržnje u posljednjih deset godina. Ovaj informacioni sistem ne posjeduje podatke o tome da li se diskriminacija dešava na nacionalnoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi.

Podaci postoje za period 2017-2020, kada je donijeta samo jedna pravosnažna osuđujuća presuda za izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje, a izrečena je uslovna kazna. Djelo je učinjeno korišćenjem društvenih mreža, a izrečena kazna je ispod zakonskog minimuma.¹⁵³

Podaci Tužilačkog savjeta su nešto sadržajni, ali nema informacija o djelima učinjenim iz mržnje, niti razlikovanju nacionalne, vjerske ili rasne mržnje kao motiva izvršenja djela.¹⁵⁴ Većina krivičnih prijava je odbačena, a samo jedna je okončana osuđujućom presudom.

149 — Dragan Koprivica, Milica Kovačević, Tijana Velimirović, *Mreža dezinformacija i neadekvatna reakcija države*, Centar za demokratsku tranziciju, 2020. Dostupno na: <https://www.cdtmn.org/analize/mreza-dezinformacija-i-neadekvatna-reakcija-drzave/>. Pristupljeno: 14.12.2020.

150 — Izveštaj Evropske komisije o Crnoj Gori za 2019. godinu.

151 — Tužilački savjet, Izveštaj o radu Tužilačkog savjeta i Državnog tužilaštva za 2019. godinu. Dostupno na: <https://sudovi.me/tzsv/sadrzaj/pj7Y>; Zaštitnik ljudskih prava i sloboda, Izveštaj o radu za 2019. godinu. Dostupno na: https://www.ombudsman.co.me/Izvjestaji_Zastitnika.html. Pristupljeno: 14.12.2020.

152 — Zaštitnik ljudskih prava i sloboda, Izveštaj o radu za 2019. godinu. Dostupno na: https://www.ombudsman.co.me/Izvjestaji_Zastitnika.html. Pristupljeno: 14.12.2020.

153 — Krivični Zakonik Crne Gore, „Sl. list RCG”, br. 70/2003, 13/2004 - ispr. i 47/2006 i „Sl. list CG”, br. 40/2008, 25/2010, 32/2011, 64/2011 - dr. zakon, 40/2013, 56/2013 - ispr., 14/2015, 42/2015, 58/2015 - dr. zakon, 44/2017, 49/2018 i 3/2020. Član 370.

154 — Izveštaji o radu Tužilačkog savjeta i Državnog tužilaštva za 2017, 2018 i 2019. godinu. Dostupni na: <https://sudovi.me/tzsv/sadrzaj/pj7Y>. Pristupljeno: 14.12.2020.

Kako smo napomenuli u prethodnim djelovima ove studije, u posljednjoj dekadi Crna Gora se često suočavala sa uplivom korozivnog kapitala¹⁵⁵ u njen ekonomski sistem. Razvijene demokratije imaju razvijene mehanizme za provjeru investicija kako bi obustavile, uslovile ili čak blokirale transakcije koje smatraju nespojivima sa svojim nacionalnim interesima i nacionalnom bezbjednošću.

Crna Gora, sa druge strane, ne samo da nema razvijen mehanizam za provjeru ulaganja kojim bi mogla blokirati korozivni kapital, već u nastojanju da privuče investicije suspenduje i postojeća pravila i zakone kako bi zadovoljila zahtjeve investitora. Nacionalno zakonodavstvo koje propisuje transparentne i kompetitivne tenderske procedure zaobilazi se kroz potpisivanje međudržavnih ugovora koji prema crnogorskom Ustavu imaju primat nad zakonima. Ovaj pristup je demonstriran u postupku dogovaranja i izgradnje autoputa Bar-Boljare, projekta kroz koji je Crna Gora napravila ogromno zaduženje kod kineske državne EXIM banke.¹⁵⁶

Na predlog NVO sektora¹⁵⁷ 2018. godine, napravljeni su pozitivni početni koraci kreiranjem strukture za borbu protiv nasilnog ekstremizma i donošenjem strategije za suprotstavljanje ovim pojavama. Međutim, iz različitih razloga ovaj naporan i uspješan posao nije dao dovoljno dobre rezultate. Fokus je pogrešno stavljen na borbu sa stranih ratišta gdje Crna Gore nema izražen problem, a neaktivnost značajnog dijela državnih institucija koje su učestvovala u ovoj strukturi bacio je u sjenku naporan rad onog manjeg dijela koji se zaista želio suprotstavljati ovim pojavama.

Zato ne treba da čudi da su etnonacionalisti dobro iskoristili ovu neaktivnost države da bi proizveli strah među građanima Crne Gore. Po najnovijim istraživanjima, njih više od četvrtine (26,7%), vjeruje da je moguće da društveno-politički odnosi dovedu do nasilja. Zabrinutost je najveća među Bošnjacima i Albancima. Naime, među onima koji su se izjasnili da vjeruju u mogućnost nasilja je 45,1% Bošnjaka, 41,5% Albanaca, 30,5% Muslimana, 28,3% Crnogoraca i 19,6% Srba.¹⁵⁸

Da Crna Gore sve više dobija obilježje ekstremizovane zajednice govori i podatak da trećina građana ne želi da živi u istoj državi sa LGBTI osobama, dok skoro njih 43% smatra da te osobe ne treba da imaju ista prava kao svi ostali građani.¹⁵⁹

Imajući na umu sve navedeno, ne možemo da ne postavimo pitanje da li su državni organi Crne Gore nesposobni da se suprotstave ovim pojavama ili svjesno, svojim (ne)činjenjem doprinose jačanju ekstremizma u nadi da će im on donijeti neki, svakako kratkoročan, politički profit.

155 — Jon Morrel, *Protecting Democracies Amid A Flood of Corrosive Capital*, Center for International Private Enterprise, 2018. Dostupno na: <https://www.cipe.org/resources/channeling-the-tide-protecting-democracies-amid-a-flood-of-corrosive-capital/>. Pristupljeno: 14.12.2020.

156 — Milica Kovačević, *Vulnerabilities to Chinese influence in Montenegro*, Centar za demokratsku tranziciju, 2021.

157 — MINA, „Crnoj Gori treba nacionalna platforma za borbu protiv nasilnog ekstremizma”, *Vijesti online*, 31.10.2017. Dostupno na: <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/58253/crnoj-gori-treba-nacionalna-platforma-za-borbu-protiv-nasilnog-ekstremizma>. Pristupljeno: 14.12.2020.

158 — Podaci iz istraživanja javnog mnjenja koje je agencija De Facto Consultancy sproveda za potrebe CDT-a u periodu od 16. septembra do 18. oktobra 2020. Više informacija dostupno na: <https://www.cdtmn.org/2020/11/03/dvije-trecine-gradana-zeli-gradansku-crnu-goru/>. Pristupljeno: 14.12.2020.

159 — Miloš Bešić, *Obrasci i stepen diskriminacije u Crnoj Gori 2020*, Centar za demokratiju i ljudska prava, 2020. Dostupno na: <https://www.cedem.me/aktivnosti/1235-trecina-crnogorskih-gradana-ne-zeli-da-zivi-u-istoj-drzavi-sa-lgbti-osobama>. Pristupljeno: 14.12.2020.

IX Politika bez sadržaja: Etnonacionalizam kao sredstvo za rješavanje problema građana

Protokom vremena, teze o Crnoj Gori kao ostrvu multikulturalizma i tolerancije na Zapadnom Balkanu bile su sve manje ubjedljive, da bi se na kraju pretvorile u prazne parole zvaničnika i političara. Percepcije građana, diskurs političke komunikacije, ali i sve učestaliji etnički i vjerski motivisani incidenti, klerikalizacija društva i države nam daju za pravo da vjerujemo da taj, dugo njegovani pozitivni narativ o Crnoj Gori, nema više stvarno utemeljenje. Važnu ulogu u ovom procesu imale su i političke partije u Crnoj Gori.

Diskurs „jednonacionalnih istina”, vremenom je postao glavno i dominantno obilježje političke scene u Crnoj Gori. Sadržaj i kvalitet politike dominantnog dijela partija u vlasti i opoziciji je kroz vrijeme postajao sve skromniji, sve je manje bilo odgovora na nagomilane probleme, pa je posezanje za etnonacionalističkim diskursom za njih bio „spasonosno” rješenje. Zanimljivo je da su ovi koncepti, gotovo uvijek nuđeni kroz neku vrstu „pomirenja” i „smanjenja podjela u društvu” a da su jasno vodili nastavku i jačanju njegove dugotrajne i intenzivne polarizacije.

Čini se da su, vremenom, etnonacionalistička krila u gotovo svim parlamentarnim političkim partijama osvarila dominaciju nad onim umjerenijim, tolerantnijim frakcijama, sklonijim kompromisu i dijalogu.

DPS je od svog osnivanja imao strategiju kojom je pokušavao da obuhvati što veći broj različito orjentisanih birača. Iako je ova partija formalno članica Socijalističke internacionale, pod njenim krovom su se našle etnonacionalističke i građanski orjentisane strukture, ljevičari, desničari, konzervativci, predstavnici manjina, vjernici, podržavaoci SPC, CPC, ateisti... Kako je DPS imao sve manje odgovora na nagomilane probleme društva, nije bilo moguće održati balans između ovih struktura, pa je u posljednjih nekoliko izbornih ciklusa izabran kurs koji ovu partiju jasno skreće u desno, po ugledu na Hrvatsku demokratsku zajednicu (HDZ) devedesetih godina prošlog vijeka. Ovim je značajno smanjen uticaj „lijevom krilu” DPS-a koga čini ne mali procenat progresivnih, sposobnih i dobronamjernih pristalica ove partije. Anti-fašizam je u političkom diskursu DPS-a sve više postajao prazan označitelj ili poštapalica u govorima funkcionera, a sve manje ideološka osnova partije. Još jedna sličnost sa HDZ-om je bilo nastojanje DPS-a da napravi „pomirenje” između svojih ljevičarskih i nacionalističkih snaga baš onako kako je HDZ početkom devedesetih godina prošlog vijeka ponudio koncept pomi-

renja lijeve i desne Hrvatske. Opet slično HDZ-ovoj matrici djelovanja, DPS je sebe predstavio kao uslov očuvanja državnosti i nezavisnosti Crne Gore, a sve one koji se ne slažu sa ovom tezom nazivao „neprijateljima države”. Takođe, još jedna značajna karakteristika djelovanja ove partije je potreba gledanja stvarnosti kroz „ružičaste naočare” i gušenja svake konstruktivne kritike. Kako je vrijeme prolazilo na javnoj sceni se pojavljivalo sve više desničarskih, „patriotskih” i „državotvornih” organizacija koje su zauzele značajno mjesto u javnom prostoru u medijima bliskim DPS-u, a saradnja ove partije sa njima je bila sve očiglednija.

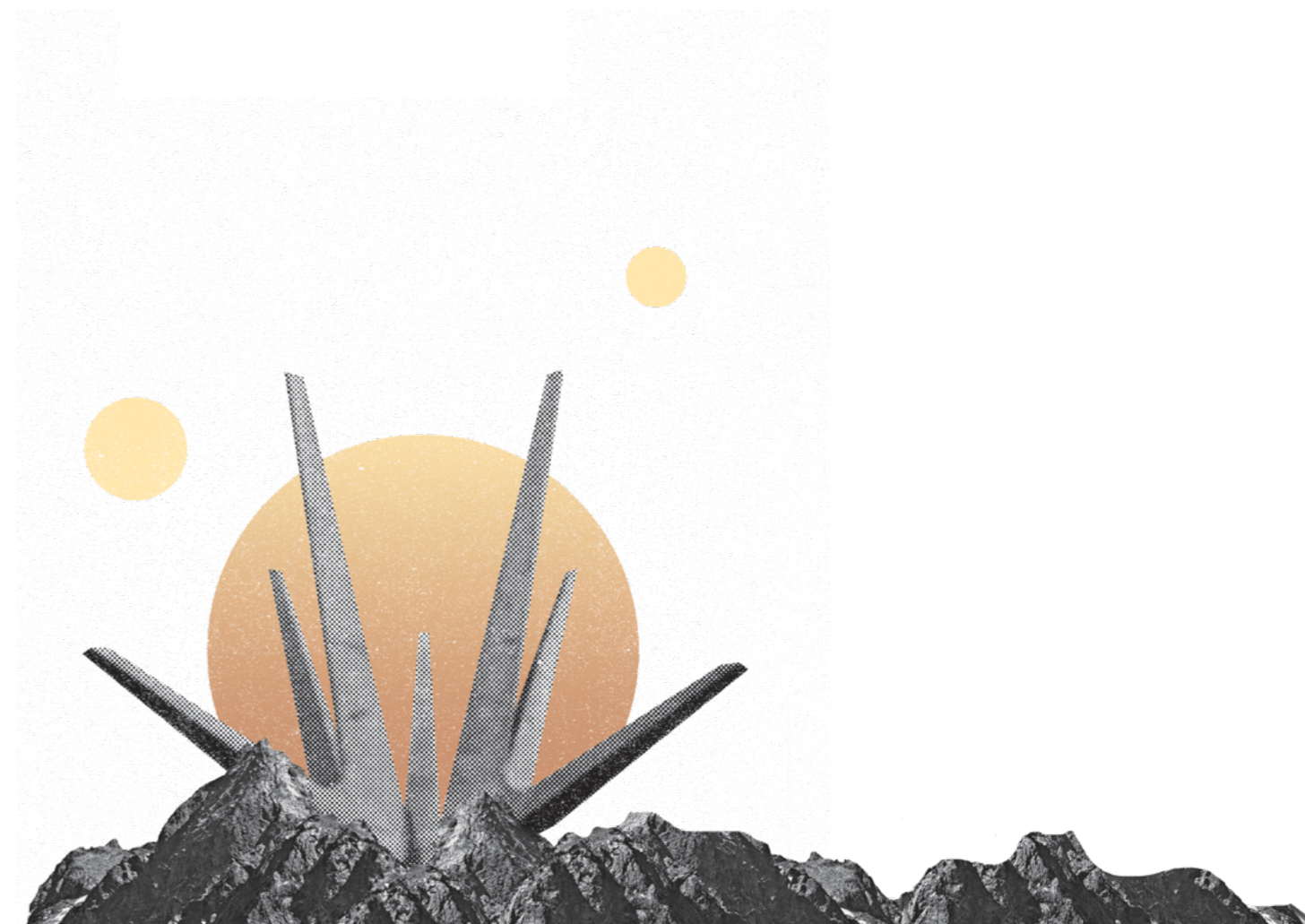
Na konceptu „pomirenja” počivala je i strategija postavljanja etnonacionalizma u mejnstrim politiku od strane DF-a. Za razliku od DPS-a, njihov koncept se bazirao na „pomirenju pravoslavne braće” i „mirenju grobova”, i jasno je prepoznatljiv od 2015. godine. Kroz ranije opisanu podršku različitih struktura iz Rusije i Srbije oni su u svom političkom diskursu uspjeli da sve Srbe u Crnoj Gori predstave kao „svetosavce” i etnonacionaliste. Slično kao DPS, o odnosu prema državnosti crne Gore, oni su sebe, zajedno sa SPC, predstavili kao ključni faktor opstanka Srba, a sve one koji se ne slažu sa njihovim konceptom nazvali „srbomrscima”. I kod DF-a imamo dominaciju ekstremno desne struje, koja je u drugi plan stavila sve one umjerene pristalice DF-a, koji su imali ideju tolerancije i sklonost za dijalog i kompromise. Oni su takođe kreirali rigidna pravila nastupa u javnosti pa su svakog neistomišljenika porglasili izdajnikom. Svaki segment funkcionisanja države i društva ocjenjivali su katastrofalnim. Rad i ove političke strukture u posljednje vrijeme vezan je osnivanje brojnih nacionalnih organizacija i medija koje su baštinile slične ideje kao njihovi politički mentori i na taj način stvorili svoje civilno društvo.

Nakon izbora 2020. godine, počeo je proces diferencijacije u koaliciji „Za budućnost Crne Gore” na pristalice predsjednika Vlade Zdravka Krivokapića i DF-a, što je pratila oštra politička retorika. Iako suština ovoga sukoba nije „ideološka” već je u njegovom korijenu nezadovoljstvo DF-a podjelom resora u Vladi, mnogi analitičari prognoziraju da, na narednim izborima, ova koalicija neće nastupiti kao jedinstvena lista.

Između ova dva pola, našla se grupacija političkih subjekata koja pod „pomirenjem” podrazumijeva drugačiji koncept. On se ne bazira na pomirenju unutar ili između vjera i nacija već se, uz neke ideološke razlike, dominantno svodi stavljanje nacionalnog u drugi plan i okretanje temama koje su relevantne za svakodnevni život ljudi. Budući da je dio ovog „bloka” prije izbora 2020. godine pripadao opoziciji, a dio vlasti, između ovih različitih struktura nije bilo moguće ostvariti kvalitetan dijalog, saradnju ili neke koordinirane akcije. Takođe, ni predstavnici ovih političkih grupacija „bloka” nijesu bili imuni na saradnju sa ekstremnim djelovima DPS-a i DF-a, ili koketiranje sa etnonacionalizmom onda kada su procjenjivali da će od toga imati političku korist.

Svoje mjesto na političkoj sceni, manjinske nacionalne partije tražile su, takođe, kroz „pomirenje” i nacionalnu homogenizaciju unutar manjinskih zajednica. I u ovom slučaju je protokom vremena nacionalni pristup ostvario dominaciju u odnosu na građanski orijentisane predstavnike manjinskih naroda u Crnoj Gori. Ovaj je koncept dobio prevagu u lokalnim sredinama u kojima pojedini manjinski narodi čine većinu. Na državnom nivou, manjinske partije su koalirale sa DPS-om, koji im je, u nuždi da nadopuni nedostajuće mandate, često omogućavao neuobičajeno veliko učešće u vlasti, koje se povremeno pretvaralo u klijentelizam i forsiranje kadrova samo zato što pripadaju nekom narodu tj. političkoj strukturi. Ovo je dovelo do toga da je afirmativna akcija, kao izuzetno važno sredstvo za ostvarivanje prava manjinskih naroda, sve češće ličila na instrument za politička namirivanja, a sve manje kao put za ostvarenje većih prava manjina.

Tako je koncept „pomirenja” u političkom diskursu Crne Gore zapravo postao proces uvođenja etnonacionalizma u političke tokove u Crnoj Gori. Političke partije, dominantno, nijesu odoljele da učestvuju u procesima „homogenizacije” biračkog tijela radi dobijanja što većeg broj glasova na izborima.

X Izabrati teži ali ispravniji put: Kako do otpornijeg društva

Efikasno sprovođenje reformi, stvaranje pravedne države i društva, smanjenje svih vrsta nejednakosti, te dosljedno poštovanje principa vladavine prava jesu najefikasniji načini za suprotstavljanje etnonacionalizmu i ekstremizmu. Među njima je, zasigurno, najvažniji jedan: pozitivan i vidljiv uticaj državnih politika na kvalitet života svih građana. Rješavanje egzistencijalnih pitanja najugroženijih djelova društva i stvaranje osjećaja pravde najefikasniji su načini za razvoj građanske i tolerantne zajednice. Ovo su, naravno, podrazumijevani ciljevi svake vlade ali je važno naglasiti da se njihovim ispunjavanjem značajno smanjuju okidači i motivacija za rast ekstremizma.

Imajući u vidu specifičan karakter naše studije, u njoj dajemo samo osnovne postavke za reforme u ovoj oblasti kroz smjernice za promjene u načinu suprotstavljanja ekstremizmu i etnonacionalizmu od strane državnih organa Crne Gore, koji treba da iznesu izgradnju otpornosti društva u ovoj oblasti. U procesu javnog zagovaranja uputićemo ovim organima detaljno obrazložene predloge za svaku instituciju odnosno resor pojedinačno.

Važno je imati Vladu i druge državne institucije koje razumiju potrebu koordiniranog, dobro planiranog i enegrično vođenog i inkluzivnog procesa stvaranja otpornosti društva. Neophodno je da zakonodavna, izvršna i sudska vlast zaista shvataju sve dugoročne opasnosti ekstremizama i da im se javno suprotstave. Ove politike bi imale višestruke benefite za cjelokupan razvoj zajednice.

Zato je, imajući na umu iskustva iz prethodnog perioda, kao prvi važan korak za poboljšanje kvaliteta rada izvršne vlasti u oblasti nasilnog ekstremizma, potrebno proširiti djelokrug vladinom Nacionalnom operativnom timu za sprovođenje Strategije suzbijanja nasilnog ekstremizma (NOT). Ove promjene treba da idu u pravcu proširivanja fokusa rada NOT-a sa dominantno stranih boraca u Siriji i Ukrajini, na nekoliko novih oblasti: suprotstavljanje nekontrolisanom rastu etnonacionalizma, nedozvoljenim političkim i finansijskim uticajima iz inostranstva i intenzivnijem suprotstavljanju medijskim manipulacijama i dezinformacijama. Nakon ovoga, važno je usvojiti novu strategiju koja će ovu problematiku tretirati sveobuhvatno i multidisciplinarno.

Jedan od veoma važnih koraka naprijed bio bi i podizanje političkog nivoa članova NOT-a, kroz uključivanje funkcionera na visokom nivou, ministara ili državnih sekretara, kako bi se neutralisali izgovori za nedonošenje odluka, neaktivnost i političko nerazumijevanje važnosti ove teme.

Takođe, tu je i potreba bolje koordinacije i evaluacije rada NOT-a kroz organizovanje profesionalnog sekretarijata i obezbjeđivanja neophodnih resursa za njegov kvalitetniji rad zasnovan na mjerljivim rezultatima.

I novoformirani Tim za pomoć i zaštitu (TPZ) ima dobru osnovu da krene sa pružanjem konkretne pomoći onima koji su u riziku od ekstremizma i omogući njihovu reintegraciju u društvo, ali mu treba dati veću političku podršku i ostvariti bolju saradnju između državnih organa koji ga čine. Otvaranje što više „procesa” koji će pružiti konkretnu pomoć građanima koji se nalaze u zoni ekstremizma, ali nijesu prešli granicu krivične odgovornosti, je važan pravac za povećanje kvaliteta njegovog rada.

Neke od aktivnosti koje bi Vlada Crne Gore, kroz rad NOT-a, TPZ i mnogo intenzivnije angažovanje nadležnih resora, neizostavno trebala realizovati u borbi protiv ekstremizma su:

- Kreiranje nove politike identiteta koje bi bila postavljana značajno šire, „individualistički”, i ne bi bila bazirana na traumama iz prošlosti nego na onome što spaja sve građane Crne Gore.¹⁶⁰ Ovaj proces mora biti otvoren, inkluzivan i u njemu partije i vjerske zajednice ne smiju imati ekskluzivno pravo na odluku.
- Sprečavanje medijskih manipulacija mora postati dio aktivnih politika države.¹⁶¹ Uz neophodno očuvanje slobode govora i medijskih sloboda, na način primjeren prosvijećenim i demokratskim društvima Vlada mora krenuti u proces saradnje sa medijima¹⁶², i društvenu afirmaciju značaja borbe protiv medijskih manipulacija.
- Uvođenje mehanizama za onemogućavanje negativnih stranih uticaja na crnogorsko društvo je od izuzetne važnosti. Stvaranje sistema za provjeru stranih investicija i njihovog potencijalno negativnog uticaja na ekonomske, političke i druge društvene procese bilo bi od krucijalnog značaja za društvo. Budući da se crnogorska ekonomija u velikoj mjeri oslanja na strane direktne investicije, neophodno je da Vlada u najkraćem roku ustanovi sveobuhvatan mehanizam za provjeru investicija, koji bi zaustavio penetraciju korozivnog kapitala, uz istovremeno poštovanje međunarodnih obaveza i omogućavanje upliva zdravog kapitala koji bi dao impuls održivom razvoju.¹⁶³
- Prilagođavanje obrazovne politike aktuelnom momentu i realnim potrebama društva, takođe bi trebala biti važna aktivnost Vlade u ovom pravcu. Potrebno je predmet građansko obrazovanje postaviti kao obavezan u svim obrazovnim kurikulumima. Pored ovoga, potrebno je vratiti veći fond časova predmetu istorija kako bi buduće generacije imale sposob-

160 — Dragan Koprivica, Milica Kovačević, *Kritične tačke u daljem razvoju crnogorskog društva*, Centar za demokratsku tranziciju, 2020. Dostupno na: https://www.cdtmn.org/wp-content/uploads/2020/05/Kriticne-tacke-u-daljem-razvoju-crnogorskog-drustva_CDT.pdf. Pristupljeno: 14.12.2020.

161 — Dragan Koprivica, Milica Kovačević, Tijana Velimirović, *Mreža dezinformacija i neadekvatna reakcija države*, Centar za demokratsku tranziciju, 2020. Dostupno na: <https://www.cdtmn.org/analize/mreza-dezinformacija-i-neadekvatna-reakcija-drzave/>. Pristupljeno: 14.12.2020.

162 — Milica Kovačević, „Država da pokrene borbu protiv dezinformacija”, *Centar za demokratsku tranziciju*, 18.11.2020. Dostupno na: <https://www.cdtmn.org/2020/11/18/drzava-da-pokrene-borbu-protiv-dezinformacija/>. Pristupljeno: 14.12.2020.

163 — Milica Kovačević, *Vulnerabilities to Chinese influence in Montenegro*, Centar za demokratsku tranziciju, 2021.

nost kritičkog promišljanja o prošlosti i dovoljnu količinu nepristrasnih informacija o njoj, s posebnim fokusom na našu antifašističku prošlost.

- Politika Vlade mora ići u pravcu uvođenja nedvosmislenih praksi koje odvajaju vjerske zajednice od države i sprečavaju njihovu dominaciju nad političkim partijama i institucijama, odnosno poštuje Ustavne principe sekularne države.¹⁶⁴
- Neophodno je dugoročno poboljšavanje i koordinacija vladinih politika za afirmisanje principa građanske države koji je proklamovan Ustavom. Primjer za ove aktivnosti može biti i promjena popisne politike, na način da se prilikom sprovođenja narednog popisa odbaci praksa prikupljanja podataka o etničkoj (nacionalnoj) i religijskoj (ne)pripadnosti kao i jeziku kojim građanke/ni, koji su po metodologiji subjekti popisa, govore.¹⁶⁵

Neke od ovih preporuka podrazumijevaju manje promjene zakona i/ili podzakonskih akata, ili izradu novih procedura što bi bio jedan od prvih zadataka NOT-a nakon donošenja nove strategije i koncepta funkcionisanja.

Prilikom izrade sveobuhvatne državne politike stvaranja otpornosti društva na ekstremizam potrebno je uključiti i Skupštinu i pravosudne organe Crne Gore.

Skupština kao najznačajnije političko i zakonodavno tijelo treba da, na više načina, da doprinos ovom procesu. Formiranjem posebnog radnog tijela ili značajno većim angažovanjem postojećih, ona bi trebala da preuzme mnogo veću inicijativu u borbi protiv ekstremizma, kroz jačanje kontrolne i političke uloge u ovom procesu. Efikasno koristeći kontrolne mehanizame, Skupština može pozitivno uticati na aktivnosti Vlade i pravosuđa u ovoj oblasti.

Kroz zakonodavne aktivnosti poslanici mogu pozitivno uticati na promjene propisa koje su neophodne za sprovođenje ovih politika. Ovo se prije svega odnosi na podršku Vladi za kreiranje boljih zakona i političkih principa koji su preduslovi za stvaranje otpornosti društva na ekstremizam. Ne manje važna uloga Skupštine je prilikom donošenja dijela zakonodavstva koje iniciraju poslanici, prije svih izbornih zakona, jer u njima postoji značajan prostor za sprečavanje stranih uticaja.¹⁶⁶ Kroz izbor čelnih ljudi sudstva i tužilaštva Skupština, takođe, može doprinijeti kvalitetnijem suprotstavljanju ovim pojava, biranjem ljudi koji su svjesni opasnosti od jačanja ekstremizma i posljedica koje ta pojava može proizvesti.

Tužilaštvo i sudovi moraju objektivno sagledati efekte dosadašnje kaznene politike o ovoj oblasti i donijeti mjere za njeno poboljšanje. Takođe, moraju pokrenuti procese edukacije za procesuiranje ovih, relativno novih krivičnih

164 — Dragan Koprivica, „Uspostavljanje klerikalizma produbljuje totalitarne prakse“, *Centar za demokratsku tranziciju*, 01.10.2020. Dostupno na: <https://www.cdtmn.org/2020/10/01/uspustavljanje-klerikalizma-produbljuje-totalitarne-prakse/>. Pristupljeno: 14.12.2020.

165 — Inicijativa Centra za demokratsku tranziciju da se prilikom sprovođenja narednog popisa odbaci praksa prikupljanja podataka o etničkoj (nacionalnoj) i religijskoj (ne)pripadnosti kao i jeziku kojim građanke/ni, koji su po metodologiji subjekti popisa, govore. Dostupno na: <https://www.cdtmn.org/analize/inicijativa-da-se-na-popisu-ne-prikupljaju-podaci-o-naciji-religiji-niti-jeziku/>. Pristupljeno: 14.12.2020.

166 — Biljana Papović et al., *Parlamentarni izbori 2020, Centar za demokratsku tranziciju, 2020*. Dostupno na: <https://www.cdtmn.org/analize/ocjena-integriteta-izbornog-procesa-parlamentarni-izbori-2020/>. Pristupljeno: 14.12.2020.

djela, kako bi se postigao odvrcajući efekat tih normi.¹⁶⁷ Dosadašnje prakse kvalifikovanja sve učestalijih incidenata prekršajima i zanemarivanje njihove jasne nacionalne ili vjerske osnove, moraju biti značajno promijenjene kako ovi organi, svjesno ili ne, ne bi postali "saveznici" ekstremistima.

Političke partije moraju povećati nivo svojih edukativnih aktivnosti kroz korišćenje međunarodnih programa za obuke. Cilj je ići u korak da demokratski orijentisanim političkim strukturama zapadnog svijeta i povećanje kvaliteta sadržaja programa, politika, te načina djelovanja i komunikacije sa biračima. Ove aktivnosti bi značajno pomogle da se izbjegne korišćenje etnonacionalizma kao instrumenta za povećanje broja glasova na izborima.

Aneks: Kratak pregled zakonodavnog okvira

Nakon referenduma o nezavisnosti, u Deklaraciji nezavisne Crne Gore proklamovano je da će Crna Gora „nastaviti da se izgrađuje kao građanska država, multinacionalno, multietničko, multikulturno i viševjersko društvo, zasnovana na poštovanju i zaštiti ljudskih sloboda i prava, prava manjina, principima parlamentarne demokratije, vladavine prava i tržišne ekonomije“. Definisane Crne Gore kao građanske države dovršeno je Ustavom Crne Gore u čijim je osnovnim odredbama utvrđeno da je Crna Gora „građanska, demokratska, ekološka i država socijalne pravde, zasnovana na vladavini prava“ te da je „nosilac suvereniteta je građanin koji ima crnogorsko državljanstvo“.

Pored ove definicije, Ustav uvažava činjenicu da je crnogorsko društvo etnički heterogeno i, shodno tome, omogućava pripadnicima manjinskih etničkih zajednica da autentično artikulišu vlastite interese.¹⁶⁸

Ustav Crne Gore zabranjuje izazivanje ili podsticanje mržnje po bilo kom osnovu i zabranjuje svaku neposrednu ili posrednu diskriminaciju, bez obzira na osnov. Uvođenje posebnih mjera koje su usmjerene na stvaranje uslova za nacionalnu, rodnu i ukupnu ravnopravnost i zaštita lica koja su po bilo kom osnovu u nejednakom položaju, ne smatra se diskriminacijom.¹⁶⁹

Ustav posebno tretira prava i slobode manjinskih naroda i štiti njihov identitet. Pripadnici manjinskih naroda mogu izraziti i čuvati, kao i javno ispoljiti svoju nacionalnu, etničku, kulturnu ili vjersku posebnost. Manjina-

167 — Biljana Papović, Milica Kovačević, *Rast desničarskog ekstremizma u Crnoj Gori: Građanska država na ispitu*, Centar za demokratsku tranziciju, 2021.

168 — Danijela Vuković Čalasan, Mehmed Đečević, *Izazovi izgradnje građanskog identiteta u Crnoj Gori: postreferendumske podjele i sporovi političkih partija*, Migracije i etničke teme, 2015.

169 — Ustav Crne Gore, član 8.

ma je omogućena politička zastupljenost u nacionalnom i lokalnim parlamentima, i srazmjerna zastupljenost u javnoj upravi.¹⁷⁰ Nasilna asimilacija pripadnika manjinskih naroda je zabranjena, i u tom smjeru uživaju posebnu zaštitu države.¹⁷¹

Ustav Crne Gore jemči svakom građaninu slobodu misli, savjesti i vjeroispovijesti, i ostavlja mogućnost izbora o eventualnoj promjeni vjere. Građani nijesu dužni da se izjašnjavaju o svom vjerskom opredjeljenju. Sloboda ispoljavanja vjerskih uvjerenja može se ograničiti samo u izuzetnim slučajevima, kada je to potrebno radi zaštite zdravlja i života, javnog reda i mira ili drugih Ustavom garantovanih prava.¹⁷²

Crna Gora Ustavom propisuje primat međunarodnog prava u odnosu na nacionalno zakonodavstvo. Ratifikovala je ključne međunarodne ugovore o ljudskim pravima, uključujući Evropsku konvenciju o ljudskim pravima i njen Protokol 12 koji se odnosi na opštu zabranu diskriminacije, Konvenciju UN o eliminisanju svih oblika rasne diskriminacije, Pakt o građanskim i političkim pravima i Pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. Glavni instrumenti zaštite prava manjina Savjeta Evrope, Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima i Okvirna konvencija zaštite nacionalnih manjina, kao i konvencije o antidiskriminaciji Međunarodne organizacije rada, takođe su ratifikovani. Kada je riječ o govoru mržnje, Crna Gora je ratifikovala Dodatni protokol uz Konvenciju o računarskom kriminalu, a koji govori o kažnjavanju akata rasizma i ksenofobije koji su učinjeni putem računarskih sistema.

Antidiskriminacione norme, zbog nacionalne, etničke, rasne i vjerske pripadnosti, ili pripadnosti manjinskom narodu predmet su crnogorskog Ustava i niza posebnih zakona koji tretiraju ova pitanja. To su prije svega Krivični Zakonik Crne Gore, Zakon o zabrani diskriminacije, Zakon o manjinskim pravima i slobodama, Zakon o zaštitniku/ci ljudskih prava i sloboda, ali i neki opšti zakoni kao Zakon o radu, Zakon o državnim službenicima i namještenicima, Zakon o medijima, Zakon o izboru odbornika i poslanika, Zakon o zdravstvenoj zaštiti, Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći, i dr. crnogorsko zakonodavstvo koje uređuje područje zabrane diskriminacije, usklađeno je sa Direktivama EU.

Krivični Zakonik Crne Gore predviđa niz krivičnih djela koja se tiču povrede ravnopravnosti i slobode izražavanja nacionalne ili etničke pripadnosti.

Definicija krivičnog djela „izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje“ obuhvata zabranu javnog podsticanja nasilja ili mržnje prema grupi ili članu grupe koja je određena na osnovu rase, boje kože, religije, porijekla, državne ili nacionalne pripadnosti. Istim članom propisana je i zabrana javnog odobravanja, negiranja postojanja ili značajnog umanjenja težine krivičnih djela genocida, zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina, na način koji može dovesti do nasilja ili izazvati mržnju prema grupi lica ili članu grupe, ukoliko su ta krivična djela utvrđena pravosnažnom presudom suda u Crnoj Gori ili međunarodnog krivičnog suda.¹⁷³

Diskriminacija je posebno inkriminisana kroz krivično djelo „rasna i druga diskriminacija“. Kao osnov diskriminacije zakonodavac je obuhvatio više motiva, kao što su: pripadnost naciji, rasi, veri, pol, jezik, obrazovanje, socijalno poreklo, seksualna orijentacija, rodni identitet, imovno stanje, invaliditet ili druga lična svojstva. Zabranjeno je takođe širenje netrpeljivosti ili ideje o superiornosti jedne rase nad drugom, kao i proganjanje organizacija koje se zalažu za ravnopravnost.¹⁷⁴

Za povredu ravnopravnosti, u smislu uskraćivanja ili ograničenja ljudskih prava, zbog nacionalne ili etničke pripadnosti, pripadnosti rasi ili vjeroispovijesti razlika u pogledu političkog ili drugog ubjeđenja, pola, jezika, obrazovanja, društvenog položaja, socijalnog porijekla, seksualne orijentacije, rodnog identiteta, invaliditeta, imovnog stanja ili nekog drugog ličnog svojstva predviđena je kazna zatvora do tri godine. Ukoliko je ovo djelo učinjeno iz mržnje „zbog rase, boje kože, religije, porijekla, državne ili nacionalne pripadnosti“ predviđena je teža zatvorska kazna, do pet godina.¹⁷⁵

Krivičnim zakonikom su inkriminisani i povreda slobode izražavanja nacionalne ili etničke pripadnosti, ili prisiljavanje nekog da se izjasni o ovoj pripadnosti¹⁷⁶, ugrožavanje sigurnosti prijetnjom napadom na život i tijelo učinjeno iz mržnje¹⁷⁷, nasilničko ponašanje i fizički obračun na sportskoj priredbi ili javnom skupu, što obuhvata i izazivanje nacionalne, rasne, vjerske ili druge mržnje ili netrpeljivosti koja je zasnovanu na nekom diskriminatornom osnovu¹⁷⁸. Osim posebnih antidiskriminacionih krivičnih djela, zakonodavac je predvidio kao posebno otežavajuću okolnost za odmjerenje kazne, ako je neko krivično djelo učinjeno iz mržnje.¹⁷⁹

Govor mržnje definisan je zakonom kao „svaki oblik izražavanja ideja, tvrdnji, informacija i mišljenja koji širi, raspiruje, podstiče ili pravda diskriminaciju, mržnju ili nasilje protiv lica ili grupe lica zbog njihovog ličnog svojstva, ksenofobiju, rasnu mržnju, antisemitizam ili ostale oblike mržnje zasnovane na netoleranciji, uključujući i netoleranciju izraženu u formi nacionalizma, diskriminacije i neprijateljstva protiv manjina.“¹⁸⁰ Za upotrebu govora mržnje predviđena je prekršajna odgovornost, i to novčana kazna¹⁸¹. Zakonom o javnom redu i miru govor mržnje je prepoznat kao prekršaj kojim se narušava javni red i mir na javnom mjestu.

Prema Zakonu o manjinskim pravima pripadnici manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica ravnopravni su sa drugim državljanima i uživaju jednaku zakonsku zaštitu. Svaka povreda prava manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica protivzakonita je i kažnjiva.¹⁸²

Manjinski narodi uživaju i posebnu krivičnopravnu zaštitu. Ukoliko krivično djelo „izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje“ dovede do težih posljedica za zajednički život naroda, nacionalnih manjina ili etičnih grupa koje žive u Crnoj Gori, Krivični zakonik to smatra kvalifikovanim oblikom, za koji je predviđena kazna zatvora do deset godina.¹⁸³ Manjinama se ne smije uskratiti ili ograničiti pravo na upotrebu jezika i pisma.¹⁸⁴ Zabranjena je i po-

173 — Krivični Zakonik Crne Gore, „Sl. list RCG“, br. 70/2003, 13/2004 - ispr. i 47/2006 i „Sl. list CG“, br. 40/2008, 25/2010, 32/2011, 64/2011 - dr. zakon, 40/2013, 56/2013 - ispr., 14/2015, 42/2015, 58/2015 - dr. zakon, 44/2017, 49/2018 i 3/2020. Član 370.

174 — Isto. Član 443.

175 — Isto. Član 159.

176 — Isto. Član 160.

177 — Isto. Član 168.

178 — Isto. Član 399a.

179 — Isto. Član 42a.

180 — Zakon o zabrani diskriminacije, „Sl. list CG“, br. 46/2010, 40/2011 - dr. zakon, 18/2014 i 42/2017, član 9a.

181 — Isto. Član 34a.

182 — Zakon o manjinskim pravima i slobodama, „Sl. list RCG“, br. 31/2006, 51/2006 - odluka US i 38/2007 i „Sl. list CG“, br. 2/2011, 8/2011 - ispr. i 31/2017, član 4.

183 — Krivični Zakonik Crne Gore, „Sl. list RCG“, br. 70/2003, 13/2004 - ispr. i 47/2006 i „Sl. list CG“, br. 40/2008, 25/2010, 32/2011, 64/2011 - dr. zakon, 40/2013, 56/2013 - ispr., 14/2015, 42/2015, 58/2015 - dr. zakon, 44/2017, 49/2018 i 3/2020. Član 370.

184 — Isto. Član 158.

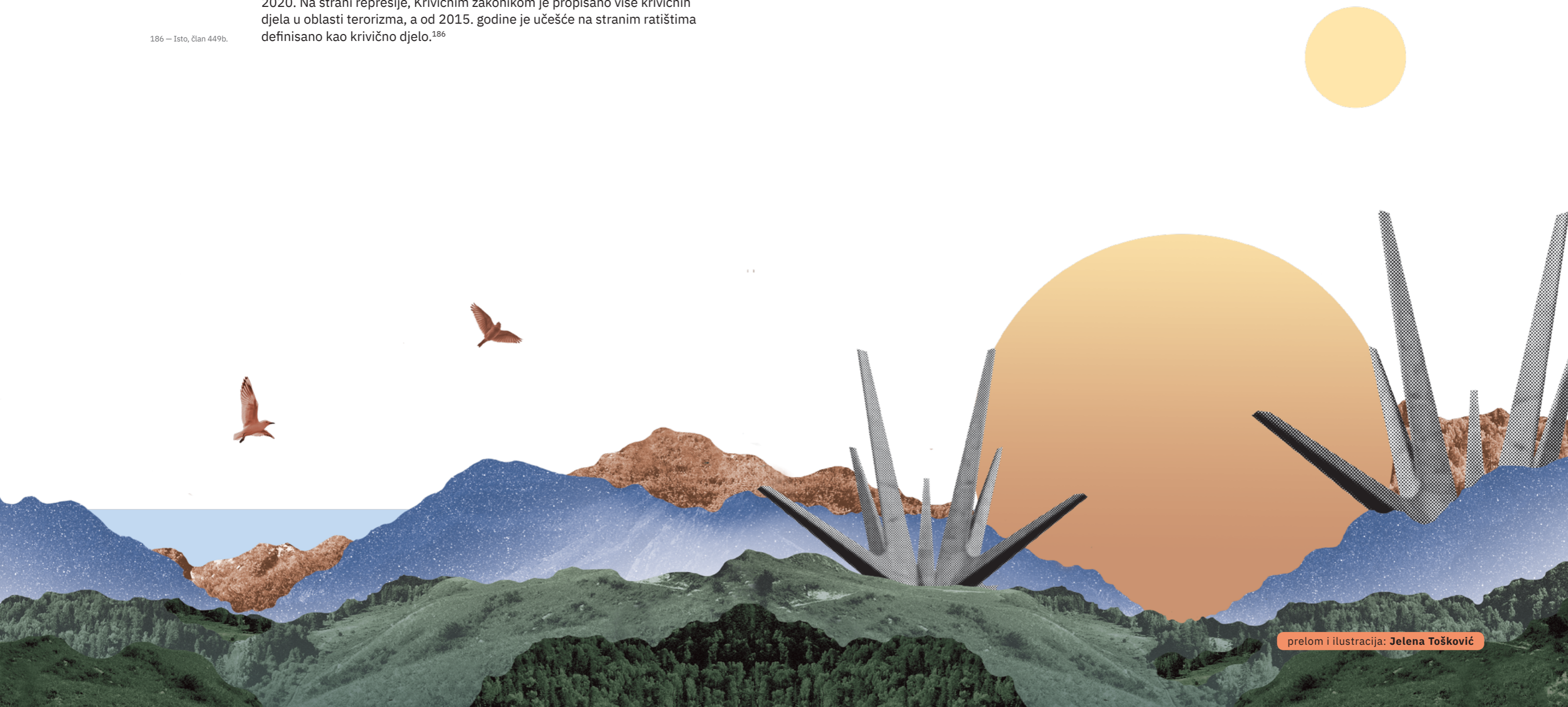

185 – Isto, član 198.

vreda ugleda naroda, manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica.¹⁸⁵

Fenomen nasilnog ekstremizma i radikalizma tretiran je Strategijom suzbijanja nasilnog ekstremizma 2016-2018. godine, sa pratećim akcionim planom, nakon čega je donijet Prelazni Akcioni plan za 2019. godinu. U februaru 2020. godine usvojena je Strategija prevencije i suzbijanja radikalizacije i nasilnog ekstremizma za period 2020-2024. godine, s Akcionim planom za 2020. Na strani represije, Krivičnim zakonikom je propisano više krivičnih djela u oblasti terorizma, a od 2015. godine je učešće na stranim ratištima definisano kao krivično djelo.¹⁸⁶

186 – Isto, član 449b.

Ključni uzroci jačanja
etnonacionalizma u Crnoj Gori:

KontraEvolucija u 9 slika

Autor/ke:

Dragan Koprivica / Milena Gvozdenuć / Milica Kovačević

**CENTAR ZA
DEMOKRATSKU
TRANZICIJU**

Moskovska 153,
81 000 Podgorica
Crna Gora

+382 20 331 227
cdt@cdtmn.org
www.cdtmn.org